

Construirea unei identități culturale și politice de o factură aparte este ceea ce îi frământă pe românii transilvăneni începând cu 1890. Pornind de la această premisă, totul se transformă, totul se rediscută. Un nou sistem politic s-a instaurat în Austro-Ungaria pe fondul crizei liberalismului și o nouă clasă politică și socială s-a impus cu fermitate. Modernizarea, rivalitatea etnică, naționalismele, criza identității individuale sînt trăsăturile distinctive ale noii ordini. În Ungaria anilor '90 ai secolului trecut are loc o răsturnare a relațiilor de putere în comparație cu Ungaria de la 1848. Pe de altă parte, Transilvania anilor '90 ilustrează un tip cu totul diferit de antagonism intern, în comparație cu 1848 și chiar 1867. Este vorba de radicalizarea discursului despre identitățile naționale și căutarea unor noi soluții pentru rivalitatea etno-națională. Mizele teoretice ale acestei perioade sînt mult mai complexe decît ne-am obișnuit să credem. Dincolo de „lupta pentru unitate națională”, „asuprirea maghiară,” etc., fosile ale unui mod de a privi lucrurile îngust și ideologizat, trebuie să evaluăm aceste teme cu mai multă detașare și obiectivitate.

Din numeroasele subiecte ale acestei perioade noi l-am ales pe Aurel C. Popovici și ne-am construit întreaga argumentație în jurul lui, oprindu-ne exclusiv la evenimente și fenomene care au legătură directă cu el. Credem că opera lui, în bună măsură necercetată în contextul ei, oferă un răspuns plauzibil acelor polarități și opoziții care au caracterizat situația Transilvaniei la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Susținerea ideii federaliste, acea *Austrie-Mare/Groß-Österreich* mult rîvnită de Aurel C. Popovici este teza principală a acestui modest studiu. Intenția noastră nu este să exprimăm judecăți de valoare, *Wertfrei*, asupra acestui subiect, ci să propunem anumite modalități de interpretare și noi perspective asupra ideilor federaliste ale lui Aurel C. Popovici.

1.1. Definiri noționale

Într-o perioadă a revizuirilor, cum este cea de azi, sînt tot mai puțini aceia care, amăgiți de izbînda statului-națiune, consideră că destrămarea Monarhiei austro-ungare după primul război mondial a creat o situație ideală în Europa Centrală și de Est. Memoria politico-culturală a zonei procesează, încă, efectele unui asemenea fenomen. Lucrurile sînt cu atît mai interesante cu cît încercăm să înțelegem plasarea identitară a statelor succesoare Imperiului austro-ungar.

Astfel, unul din termenii care a făcut carieră, pe fondul discuției, contagioase putem să-i spunem, despre identitatea și geografia simbolică a zonei este, fără doar și poate, cel de Mitteleuropa.¹ Mitul cultural al unei geografii intermediare *Est-Vest* a fost relansat după anii '80 de mai mulți intelectuali din Polonia, Ungaria și fosta Cehoslovacie.² Într-o simplă enumerare putem include nume ca: Milan Kundera, György Konrád, Václav Havel, Czelaw Milosz, Miklós Haraszti, Danilo Kis sau György Dalos. Pe lîngă dinamica sa proprie, construcția unei astfel de categorii sesizează și faptul că elaborarea identității prezente, a categoriei *Europa de Est* sau *Europa Centrală și de Est* este departe de a fi stabilizată. Această Mitteleuropă simbolică s-a impus, începînd cu secolul al XIX-lea pînă în prezent, nu atît datorită tenacității promotorilor ei (de la Metternich pînă la Milan Kundera), cît (și) datorită unor detalii de construcție ce țin de aceleași tradiții culturale, de stiluri de viață asemănătoare și de o memorie culturală comună spațiului ambientat odinioară de Austro-Ungaria. Pe fondul unei anumite frustrări, ce ținea de nostalgia toleranței și a cosmopolitismului Monarhiei austro-ungare, dar și datorită dorinței de a anatemiza sistemul comunist, *Europa Centrală* reconfigura (și trasează încă) o zonă de o puternică intensitate identitaro-politică.

Dintr-o astfel de perspectivă, susținătorii unei identități „Central Europene” specifice, au putut să propună Europa Centrală de sfârșit de secol XIX și început de secol XX, ca fiind „locul de naștere al lumii moderne,” fixînd un nexus cultural între Viena, Budapesta și Praga.³

În spațiul istoriografic românesc o astfel de discuție este abia la început.⁴ Singura zonă culturală care se reclamă de la o tradiție central-europeană și unde termenul a avut/are circulație este mediul ardelenesc și bănățean, ca legatar, în speță, a ceea ce a fost Transilvania în Dubla Monarhie.⁵

Gîndindu-ne la dificultatea endemică a poziționării identitare a românilor, ar fi interesant de făcut apel și la alte constructe politico-culturale specifice zonei est-central europene, mai puțin cunoscute și aproape deloc comentate, care, credem, ar oferi o perspectivă comparativă asupra efortului *românității* de a se ordona pe structuri politice masive, așa cum au fost statele multinaționale.

Conceptul pe care îl propunem analizei în paginile următoare este cel de *Austrie Mare / Groß-Österreich*,⁶ un concept abandonat de tradiția istoriografică locală, astfel încît revenirile lui sporadice sub pana istoricilor români mai degrabă decontextualizează apariția lui decît ne ajută să înțelegem despre ce este vorba. Interesante pentru discuția noastră nu sînt variațiile acestui „mit” politic, care ca și în cazul Mitteleuropei nu sînt puține, ci tribulațiile participării românilor ardeleni la construcția lui particulară.

Spre deosebire de Mitteleuropa, cu a sa paternitate discutabilă, „Marea Austrie” se definește de la început ca un produs tipic al casei de Habsburg, avînd Viena ca centru politic. Dincolo de elementele lor particularizante, ambele „modele” au o vădită ambiție comună, aceea de a defini o zonă ambiguă cultural și politic, aflată în spațiul conflictual dintre două mari puteri europene, Rusia și Germania, și a două ideologii, pangermanismul și panslavismul.⁷

Ne lipsește încă un studiu multidisciplinar despre percepția simbolică a federalismului transilvan. De aceea, studiul de față își propune să cerceteze un model teoretic de integrare simbolică, reprezentînd o variantă a identității românești din Transilvania în ultimele decenii ale Imperiului Habsburgic. Intenția noastră este de a arăta că românii transilvăneni au căutat, începînd cu ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, să propună curții de la Viena un concept politic diferit de formula aleasă în 1867. Acesta este *federalismul*,⁸ menit să negocieze dorințele lor într-un Imperiu, pe de o parte, incapabil să propună oferte politice viabile grupurilor etnice ce-l compuneau (români, slovaci, cehi, croați etc.), iar pe de alta, să satisfacă radicalismul partenerului direct (maghiarii).⁹

Distingem, în istoria politică a românilor din Transilvania după revoluția de la 1848, emergența și armonizarea, pînă într-un anumit punct, a două discursuri paralele și complementare. Unul este cel al autonomiei naționale, care va duce la unirea Transilvaniei cu România, iar celălalt este cel federalist, care va sucomba odată cu prăbușirea Monarhiei austro-ungare. La intersecția acestora, se plasează efortul de a acomoda identitatea românească într-o structură rivală multi-etnică și de a găsi un spațiu de exprimare naționalismului românesc emergent. Expresia emblematică a acestui proces o găsim codificată în scrierile lui Aurel C. Popovici,¹⁰ dar mai ales în cartea lui cea mai importantă, *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich*, apărută la Leipzig în 1906.¹¹

Bănățean și cetățean austriac, Aurel C. Popovici (1863-1917) a fost unul din acele cazuri fericite de *double-mind*, dublu reprezentant în realitatea istorico-politică a Transilvaniei și în valorile universale (fiind un politolog și sociolog de mare valoare), ca mulți dintre intelectualii transilvăneni din acea perioadă. Propunînd federalismul, ca singura soluție de a recupera disensiunile etnice și de a elimina disproporțiile naționale, el nu încerca decît să

definească un *Sitz im Leben* românesc ordonat după o topologie, mai mult sau mai puțin simbolică, ce avea ca matrice Viena, dovedind, în fond, ceea ce Jürgen Habermas denumea prin *Verfassungspatriotismus* (patriotism constituțional).

Putem schița un demers interpretativ al activității lui Aurel C. Popovici pornind de la două întrebări fundamentale. În primul rând, putem vorbi de o criză de legitimare a loialismului, a așa-numitului patriotism constituțional,¹² generată de instaurarea dualismului? Dacă nu, care sînt coordonatele pe care s-a articulat din punct de vedere identitar/politic o elită intelectuală,¹³ respectiv cea din Transilvania, în raport cu *fantasma* unei Monarhii austriece veșnice? De asemenea, luînd în considerare procesul început în secolul al XVII-lea de administrația austriacă, putem vorbi de apariția unui personaj identitar emblematic, întruchipat prin excelență de Aurel C. Popovici, care este *Homo Austriacus*?¹⁴ Vom încerca în cele ce urmează să răspundem la aceste întrebări.

1.2. Contextul istorico-politic

Controversatul și paradigmaticul *fin-de-siĉcle* habsburgic (cel mai bine reprezentat în Viena, dar și în Praga sau Budapesta) experimentează și în sfera politicului noi forme de reglare și normare a dezintegrărilor sociale și politice care fisurau impunătorul edificiu *kaiserlich und königlich*. O parte din ocurențele lui specifice descriu o particulară situație socio-culturală, „în interiorul căreia efectul de întîrziere se conjugă cu un efect de recuperare.”¹⁵ În detrimentul liberalismului, aflat într-o profundă criză,¹⁶ fenomene precum rivalitatea etnică, conflictualitatea instituțională sau naționalismul, sînt emblemele noului *Weltanschauung* austro-ungar.

Încercări de abordare a acestei perioade,¹⁷ pe care nu puțini au reclamat-o ca fiind *Gründerzeit*-ul modernității noastre tîrzii, n-au lipsit, chiar dacă, uneori, univocitatea subiectului a dus la o excesivă concentrare doar pe unele aspecte ale problemei. Avem în vedere teme ca: sentimentul de identitate în modernitate, insuficiența tradiționalei polarizări masculin-feminin sau criza identității evreiești.¹⁸ Viena habsburgică este, începînd cu analiza clasică a lui Carl Schorske,¹⁹ terenul ideal pentru dezbaterile culturale și intelectuale despre nașterea modernității.²⁰

În disperatul efort de a găsi un idiom de compromis, la conjuncția dintre insolvabila problemă a naționalităților și clivajele dintre clase și ideologiile politice ce le animau, se impunea elaborarea, de către fiecare parte a acestui *Miracol Austriac*, cum l-a numit Hermann Bahr, a unei noi formule culturale, ideologice și geopolitice necesară supraviețuirii.²¹ Într-un astfel de cadru, al tensiunilor sociale și naționale, unde solidaritățile divergente se intersectează cu conflictele dintre naționalități, se naște și se dezvoltă conceptul de *Mare Austrie*.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, principalele motive ale anului 1848, utopia emancipării și armonia naționalităților sînt golate de conținut. Imperiul se prezintă mai degrabă ca „un cîmp de luptă decît un liniștit creuzet multinațional.”²² După revoluția de la 1848 doar două scurte perioade din istoria habsburgică ilustrează un real interes pentru idei reformatoare și pentru formule de satisfacere a dorințelor etno-naționale. Prima este cea a neoabsolutismului lui Alexander Bach și a experimentelor constituționale ale lui Anton von Schmerling, din 1848 pînă la războiul austro-prusac din 1866, iar cea de-a doua caracterizează ultimii ani ai secolului al XIX-lea și primul deceniu al secolului XX.²³

Ceea ce este interesant de reținut este faptul că ambele perioade au fost permissive la infiltrarea, iar în cazul din urmă chiar la explozia, sentimentului că Imperiul austriac decade, în timp ce, celelalte Puteri devin tot mai puternice.²⁴ Vienezii, cei mai pătrunși de acest

handicap, trec prin adevărate perioade de criză, traduse prin expresia *Wiener Selbsthaß*.²⁵ Vedem, translată printr-o astfel de declarație a ethosului austriac, o imposibilitate în a coagula trăsături și valențe specifice, atât de necesare definirii unui mesaj identitar.

Care era însă geografia simbolico-identitară a elitelor românești din Transilvania? Sufereau ele de același sindrom, *Rumänischer Selbsthaß*, sau unele dintre ele, cum a fost cazul lui Aurel C. Popovici, au putut să depășească această imposibilitate și au ajuns să vadă în Viena, mai mult decât capitala Imperiului Habsburgic, însăși motivația de a fi?²⁶

1.3. Mizele teoretice și sursa de legitimare

Oszkár Jászi, unul din cei mai pătrunzători analiști ai Monarhiei austro-ungare, afirma că unul din lucrurile care caracterizează Monarhia Habsburgică și explică într-un fel eșecul ei, este faptul că nu putem identifica în istoria ei nici un ideal comun care să dea popoarelor monarhiei unitatea politică dorită.²⁷ Părerea noastră este diferită. Credem că putem vorbi de o solidaritate ideologică ce pornește de la teoria de legitimare a casei de Habsburg. Există ceva de natură simbolică în relația popoarelor din Imperiu cu casa domnitoare de Habsburg. Altfel, cum am putea înțelege ce l-a determinat pe Frantisek Palacký să spună că, dacă „Imperiul austriac n-ar fi existat el ar fi trebuit să fie creat pentru binele Europei și al umanității”²⁸ sau pe Aurel C. Popovici să propună planul său federativ, ca o alternativă la existența Imperiului. Acest „ceva” este caracterul unic și particular al tradiției legitimării dinastiei de Habsburg. Aici este cheia interpretativă a discursului revendicativ al românilor transilvăneni și al tipului de „contradicție” în care se înscrie Aurel C. Popovici, respectiv cea dintre discursul „legitimator” al Habsburgilor și susținerea de către Viena a unei politici favorabile minorității diriguitoare, în detrimentul naționalităților provinciale.

Ceea ce este interesant pentru discuția noastră e faptul că, odată cu instaurarea Dualismului (1867),²⁹ sursa de legitimare s-a împărțit în două: una specifică estului și sudului (regatul Ungariei) care era monopolul națiunii maghiare și alta caracteristică vestului și nordului (partea austriacă a imperiului) care este *Kaisertreue*.³⁰ Faptul că românii transilvăneni vor funcționa după 1867 pe vechea filieră *Kaisertreue*, arată că ei nu considerau regimul dualist ca fiind legitim. Din aceste considerente și din altele care vor apărea pe parcurs, considerăm că ar fi extrem de utilă o sumară arheologie a teoriei habsburgice a legitimării.

Putem contura două zone de analiză complementare. Una se referă la sursa de legitimare și la structura dualistă a Imperiului, iar cealaltă insistă pe comentarea problemei autonomiei naționale și pe soluția propusă de Aurel C. Popovici, pentru rezolvarea ei: federalismul. Habsburgii au promovat un patriotism dinastic, vital pentru funcționarea mecanismului lor statal. Legitimarea unui astfel de patriotism *sui-generis*, se baza pe întărirea principiului *Kaisertreue*, adică devotamentul față de persoana împăratului și pe *Hausmacht*,³¹ adică construcția simbolică a persoanei împăratului, având în subsidiar ideea fundamentală că dinastia de Habsburg este instrumentul lui Dumnezeu pe Pământ. Înțelegem astfel de ce era esențial pentru dinastia domnitoare să se sprijine pe *Kaisertreue*, temelia *Hausmacht*-ului. Încarnarea perfectă a acestei idei o găsim întruchipată în însuși împăratul Francisc Iosif (1848-1916).³² În lipsa unui patriotism austriac mărturisit, din partea naționalităților, pentru dinastia de Habsburg, *Kaisertreue* a fost singurul simbol ce a ținut unit imperiul pînă la primul război mondial și a făcut ca grupurile etno-naționale să caute mai degrabă o rezolvare a revendicărilor lor prin dialog cu statul decât prin formule secesioniste. Este componenta esențială a celui *sacrificiu nationis*, care-l transforma pe individ, din ceh sau român, în „austriac.”³³

Kaisertreue era înainte de orice transnațional, astfel că, atât minoritățile politice, pentru a-și susține propriul program, cât și Viena, pentru a elimina o serioasă alterare a poziției ei centrale, l-au exploatat la maximum.³⁴ Acest fapt explică nu atât eficacitatea și abilitatea politicii imperiale de a construi un spațiu omogen de legitimare, cât incapacitatea supușilor de a găsi o altă formulă identitaro-simbolică asupra căreia să cadă împreună de acord.³⁵

Ca dinastie supranațională, casa de Habsburg, soluționa prin însăși titulatura ei orice conflict național sau politic, unindu-le prin același numitor comun care era conjuncția *Kaisertreue-Hausmacht*. Atâta timp cât Viena a fost în stare, datorită acestei formulei să satisfacă cerințele socio-economice și politice ale aristocrației și claselor de mijloc, lăsând totuși un spațiu de exprimare comunităților rurale, Imperiul putea sta departe de pericolul reformării.³⁶ Imaginea culturală creată din această interacțiune a fost miza teoretică pe care s-a bazat dezvoltarea instituțională a monarhiei. Singură dinastia era cea care putea îndeplini rolul vital de forță centripetă, identificând printr-un transfer de legitimitate atributele imperiale cu cele dinastice.

Instaurarea Dualismului a plasat pe o nouă orbită evoluția Imperiului, devenit austro-ungar. Pentru analiștii politici din grupurile minoritare, precum Aurel C. Popovici, această soluție găsită de casa de Habsburg pentru a satisface pretențiile magnaților maghiari, în defavoarea naționalităților fidele, printre care românii erau la loc de frunte, era sursa tuturor neîmplinirilor și cauza impasului în care se afla Monarhia. Dintr-o perspectivă mai teoretică, compromisul cu nobilimea maghiară a sacrificat aspirațiile românilor, cehilor, slovacilor, sârbilor sau croaților. În viziunea lui Aurel C. Popovici, românii erau amenințați de pericolul unei adevărate *Kulturkampf*³⁷ maghiare, care pune Transilvania într-o stare permanent conflictuală. Dar (lucru foarte interesant), realizarea Dualismului a fost totodată și semnalul apariției unei retorici doctrinare ce susține că nici una din naționalitățile imperiului nu a fost capabilă, până atunci, să servească drept bază reformatoare pentru soluționarea crizei din Imperiu.³⁸ Pe fondul unei astfel de retorici, reacționare, în fond, Aurel C. Popovici spera ca românii, prin construirea unui stat federal, să fie aceia din care Imperiul austro-ungar putea, simbolic, să renască.³⁹

Cum remarca, într-un excelent studiu, Stephen Fischer-Galați: programele naționale, pentru a fi funcționabile, trebuiau să depășească instrumentalizarea conceptului de *Kaisertreue*.⁴⁰ Acest lucru ar fi pus însă Viena în situația de a distruge tradiția pe care se baza *Hausmacht*-ul lor. Se pune în discuție o lungă tradiție revendicată din Sfântul Imperiu German, care a dat sens Monarhiei și la care Francisc Iosif nu vroia să renunțe. Trăind dramatic această dihotomie, românii din regatul Ungar au simbolizat, până la prăbușirea imperiului în 1918, poporul unde acest concept, greu de digerat, și-a diseminat prin excelență efectele.

Ausgleich-ul poate fi privit și din perspectiva unei crize a legitimității Imperiale, măcinată de revoluția din 1848, de înfrângerea militară din 1866 și presiunea nobilimii maghiare. Ea nu a afectat însă în profunzime loialismul transilvan.⁴¹ Mai curînd, l-a decupat într-o nouă formă, astfel că românii transilvăneni au fost nevoiți să-și reevalueze atașamentul față de Viena și să articuleze în relația cu Budapesta noi formule de conduită politică.⁴² Una din aceste manifestări este emergența unui discurs identitar care a solicitat fondator fenomenul legitimității, activ până în 1918. Demersul federalist al lui Aurel C. Popovici este legitimat de paradigma conceptuală a loialismului și constituționalismului tradițional față de casa de Habsburg.

O discuție despre fenomene precum loialitatea românilor față de casa de Habsburg sau despre dinasticismul și constituționalismul lor lipsește, după câte știm, din istoriografia românească. Motivele principale sînt cunoscute: imposibilitatea de a plasa o discuție despre

românii din Transilvania și pe altă direcție decât cea a „luptei pentru unitate națională.”⁴³ Poate tocmai de aceea, federalismul, ca model interpretativ, are avantajul de a nuanța diferit, față de vechile clișee istoriografice, problema națională în Imperiul austro-ungar. Relația dintre conceptul de *Kaisertrübe* (simbolizînd loialitatea și supunerea) și cel de *Hausmacht* (marca imperială prin excelență a Habsburgilor) decide, așadar, spațiul în care românii din Transilvania au decis să-și plaseze paradigma lor politică. Dinamica mișcării *Marea Austrie* și personalitatea lui Aurel C. Popovici vor sta sub semnul acestei legitimări. Înțelegerea conceptelor *naționalitate*,⁴⁴ *autonomie*,⁴⁵ și *federalism*,⁴⁶ în jurul cărora Aurel C. Popovici își construiește teoriile, ține de acceptarea faptului că această paradigmă a loialismului și constituționalismului funcționa.

Perioada de după 1890 este o perioadă prin excelență contradictorie, spectaculoasă și difuză, necesitînd a fi mereu regîndită și reanalizată.⁴⁷ O caracterizează o excepțională încărcătură politică, căci în limitele ei au loc teoretizări esențiale despre identitatea națională a românilor transilvăneni *vis-à-vis* de experiența radicală a participării, mai mult sau mai puțin conștiente, la spasmele unui Imperiu.

Reconsiderîndu-și locul în monarhia austro-ungară, teoreticienii națiunii române se orientează spre noi formule politice, mai folositoare, chiar dacă ele nu s-au împlinit, practic, niciodată. Formula radicală a acestui anumit tip de discurs despre *românitate vs. minoritate politică* o găsim ilustrată în scrierile unei noi generații de tineri formați în atmosfera elaborării *Memorandului*,⁴⁸ ce apare pe scena politică austro-ungară în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea.⁴⁹ Alături de Eugen Brode⁵⁰ sau de mai tînărul Alexandru Vaida-Voevod,⁵¹ Aurel C. Popovici a reușit să dea o anumită consistență și fervoare programului național, devenind cunoscut și apreciat pentru concepțiile lui.

Problema fundamentală, pentru depășirea stadiului uniformității⁵² sufocante a politicii statului maghiar, este pentru Aurel C. Popovici, ca și pentru unii din guvernării imperiale, problema autonomiei cultural-politice, strîns legată de posibilitatea de federalizare a Imperiului. Cum să asiguri o protecție permanentă minorităților naționale într-un sistem constituțional bazat fundamental pe principiul majorității și în același timp cum să le satisfaci aspirația crescîndă spre autonomie națională, înțeleasă ca autonomie pentru *Volksstämme*⁵³ (în partea austriacă a Imperiului acesta era termenul oficial pentru a desemna naționalitatea sau un grup etnic), iată una din marile problemele fundamentale ce a marcat ultimele decenii ale Imperiului austro-ungar.

Elita liberală maghiară a generației lui István Széchenyi,⁵⁴ care a făcut din națiunea maghiară o națiune conștientă de identitatea sa, și mai apoi cea a lui Ferenc Deák și József Eötvös, prima care a coagulat un posibil *modus vivendi* cu naționalitățile nemaghiare, instituționalizat prin legea naționalităților din 1868,⁵⁵ dispare la sfîrșitul anilor '80, făcînd loc unei generații care se definea tocmai printr-o reacție împotriva „părinților.”⁵⁶ Pentru această nouă generație, în care se disting István Tisza, Gyula Andrassy sau Albert Appony,⁵⁷ dualismul austro-ungar este perioada propice de construire a „Statului Național Unitar”⁵⁸ (formulă extremă a procesului de *nation-making*⁵⁹ ce marcează o profundă criză de formare și integrare). În concepția conducătorilor politici maghiari, Regatul Ungar este un „stat național,” cu o singură „națiune politică,” lucru confirmat și de un nou cadru instituțional ce a căpătat contur odată cu unirea Transilvaniei cu Ungaria (prin Legea XLIII) și cu adoptarea Legii naționalității (Legea XLIV), ambele consfințite de Francisc Josif la 6 decembrie 1868.⁶⁰

Radicalizarea discursului naționalist maghiar vine să se integreze acestei reasezări politice. Un prim și cel mai important simptom al acestei radicalizări a fost maghiarizarea.⁶¹

Politica de maghiarizare a reprezentat formula-tip pentru tendințele statului maghiar de a se defini ca „național și unitar.” Dintr-o perspectivă comparativă, această politică naționalistă nu este neapărat un fenomen specific,⁶² chiar dacă pentru românii transilvăneni ea a ilustrat o clară orientare a statului maghiar de a-i anula etnic. Românii erau definiți, conform constituției ce pecetluiește încheierea Dualismului, ca una din „naționalitățile” componente, alături de croați, sârbi sau cehi. Trebuie subliniat că termenul de *naționalitate* (în maghiară *nemzetiség*), ce traduce de fapt conceptul german de *Nationalität*, este diferit de englezescul *Nationality*,⁶³ pe care noi îl folosim azi. Un prim și cel mai important efect al acestui fapt este încercarea de asimilare⁶⁴ la care maghiarii i-au supus pe toți locuitorii din regatul ungar.

Asimilarea românilor a fost o experiență neterminată. Cu toate eforturile guvernelor maghiare,⁶⁵ rezistența românilor a fost cea a unui popor diferit ca structură religioasă și culturală.⁶⁶ Românii erau ortodocși și uniți, bine ancorați în structurile lor tradiționale sătești. Excluderea social-politică la care au fost supuși de secole, prin interpretarea exclusivistă a conceptului medievalo-aristocratic de *natio*,⁶⁷ și-a arătat reversul prin lipsa unei substanțiale păături românești urbane susceptibile asimilării. Autonomia confesională și educațională, pe care au mizat încă de la începutul afirmării națiunii române conducătorii românilor, stau la baza edificiului teoretic construit de Aurel C. Popovici. Pentru el singura modalitate de a rezolva chestiunea stringentă a naționalităților din Ungaria era sau „*totala maghiarizare a tuturor naționalităților din țară, sau aplicarea sinceră și continua dezvoltare a principiilor egalitare în direcția federalismului.*”⁶⁸

În partea austriacă a Imperiului problema națională găsisse formule parțiale de rezolvare.⁶⁹ În Austria funcționa doar termenul de *Nationalität*, lucru firesc dacă ne gândim că vienezii nu simțeau nevoia de a se defini ca *națiune*, în sensul dat termenului de maghiari sau de români. Unii dintre ei, de exemplu, nici nu conștientizau existența unei identități naționale austriece, avînd sentimentul că nu mai există nimic demn de acest nume.⁷⁰ Cel puțin aici cadrul instituțional funcționa în folosul unei complementarități naționale între germani și celelate grupuri non-dominate,⁷¹ care era greu vizibilă în partea maghiară a Imperiului.

Două manifestări a ceea ce se numea, în secolul trecut, „problema românească,” vin să ilustreze cele de mai sus. Mă voi limita aici doar la schițarea lor sumară, pentru că ele s-au bucurat deja de o serie de interpretări istoriografice.⁷²

La sfîrșitul anilor 1890 problema românilor din Transilvania anima (și) mediul universitar bucureștean. Miza disputei nu era cum ne-am fi așteptat una de „solidaritate națională,” cît una în exclusivitate politică (precum în cazul lui D. A. Sturdza). Rezultatul a fost elaborarea unui *Memoriu al studenților universitari români privitor la situațiunea românilor din Transilvania și Ungaria*⁷³ de către Simion Mehedinți și P. P. Negulescu cu ajutorul lui Ioan Slavici, aflat în exil la București. *Memoriul* a declanșat, cum era de așteptat, un *Răspuns*⁷⁴ din partea maghiară, scris însă de un profesor de origine română de la Universitatea din Cluj pe nume Grigore (Gergely) Moldovan⁷⁵ care pleda pentru dezamorsarea problemei naționalităților, teoretizînd faptul că drepturile națiunii politice — respectiv cea maghiară — furnizau drepturile revendicate de minoritățile etnice, deci nu putea fi vorba de excluderea politică de care vorbeau autorii *Memoriului*. Pe fondul acestui schimb, onest din punct de vedere argumentativ, în 1891, un grup de studenți români de la universitățile din Viena, Budapeasta, Graz și Cluj redactează o *Replică*.⁷⁶

Ca principal autor al acestei lucrări polemice, Aurel C. Popovici, este preocupat de două probleme vitale pentru definirea unui nou *Zeitgeist* politic: autonomie națională și federalism.⁷⁷ Ambele paradigme politice subscriu la aceeași supapă de socializare, atît de

dorită de români în ultimele decenii habsburgice, de depășire a identității naționale gregare și de accentuare a unei identități politice de perspectivă, oferite de Imperiu.⁷⁸ Conform taxinomieii făcută de Miroslav Hroch mișcărilor naționale, românii ajung, odată cu aceste teoretizări despre propriul univers etnic, în stadiul al treilea al existenței lor naționale — adică funcționează ca o mișcare de masă.⁷⁹

Un prim impuls al acestei manifestări este *Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria către Maiestatea sa Imperială și Apostolică Francisc Iosif I.*⁸⁰ El reprezintă în planul dialogului cu Viena punctul de maximă intensitate. Este pentru ultima dată când transilvănenii petiționează la unison pe vechea filieră a constituționalismului. Ei mai credeau încă în misiunea salvatoare a Împăratului.⁸¹ Din această perspectivă, Aurel C. Popovici putea pleda pentru schimbări în strategia națională a transilvănenilor.⁸² Era mult mai folositor, argumentează el, să te gîndești la un mod de introducere a unor elemente de contract cu sursa de legitimitate (Viena), prin care identitatea ta etno-națională să fie integrată unei identități mai cuprinzătoare și mai tolerantă, de natură politică. Pentru ca acest lucru să fie posibil „nu actuala Austro-Ungarie «ar trebui creată, dacă n-ar exista», ci acea *Austrie-Mare*.”⁸³ (s.n.) O monarhie federalizată, după opinia sa, ar fi oferit cele mai largi posibilități de autonomie națională și, în același timp, ar fi permis tuturor popoarelor constituante să fie beneficiarele apartenenței la o mare putere: *die Groß-Österreich*.

1.4. Federalismul ca model și demers politic: Statele Unite ale Austriei Mari

Bella gerant alii,

Tu, felix Austria, nube...

Am făcut acest sumar excurs în descifrarea mecanismelor ideologice pentru a înțelege mai bine de ce Aurel C. Popovici a ajuns să considere formula federalistă ca fiind unica soluție pentru salvarea Imperiului austriac de la prăbușire și variantă viabilă pentru emanciparea românilor din Monarhie. Pe de altă parte, nu putem avea o imagine clară a federalismului lui Aurel C. Popovici dacă nu îl relaționăm cu naționalismul emergent din Imperiu și cu politica dinastică a Habsburgilor.⁸⁴

Speranța pentru reformare pe care o aducea prințul moștenitor, arhiducele Francisc Ferdinand⁸⁵ l-a îndemnat pe Aurel C. Popovici, dar nu numai, să-și îndrepte demersul politic spre el. Această dorință de reformare se îmbina, de altfel, cu insatisfacția arhiducelui față de sistemul dualist (un semnal mai mult decît favorabil pentru anti-dualistul convins care era Aurel C. Popovici). Federalismul oferea cea mai atrăgătoare soluție la o problemă miriapodă. Pe de o parte, putea rezolva criza națională și întări legătura tradițională dintre dinastie și naționalitățile din imperiu, iar pe de altă parte ar fi concentrat tendințele centrifugale ale maghiarilor, vizînd chiar abolirea status-ului lor special, iar în final ar fi asigurat o stabilitate internă, cu un vector la întărirea poziției de mare putere a Austro-Ungariei.

Maniera de dialog politic căutată de noua generație de lideri transilvăneni, reactualiza de fapt, prin scrierile lui Aurel C. Popovici, mai vechea conexiune politică dintre români și Casa de Habsburg începută cu două secole în urmă, combinînd-o însă cu nevoia de exprimare a autonomiei lor culturale și politice printr-o altă formulă decît cea Dualistă.

Aurel C. Popovici a evitat să găsească o soluție la problema românească printr-un dialog cu guvernul maghiar, pe care îl considera mormîntul Monarhiei⁸⁶ sau printr-o alianță cu grupurile naționale slave, cele mai numeroase minorități politice din Imperiu. Dimpotrivă, slavizarea ca și maghiarizarea reprezentau pentru el pericole reale la adresa Imperiului. Pentru a le înlătura exista o singură modalitate — federalizarea. *Marea Austrie* prin conservatismul ei, adeseori reacționar,⁸⁷ insistă pe o anumită specificitate etno-națională românească,

manipulată adeseori de naționalismul violent al lui Aurel C. Popovici. Pentru el românii ocupau o poziție mediană între germani și maghiari, pe de o parte, și slavi, pe de altă parte.⁸⁸

Datorită spațiului limitat și caracterului acestui studiu nu vom insista asupra unei explicări detaliate a statului federativ propus de Aurel C. Popovici.⁸⁹ Vom schița câteva din aspectele lui mai interesante și îndeosebi cele care vin să susțină argumentația de mai sus.

Doctrina politică a *Austriei Mari* se definește în primul rând prin opoziție cu sistemul Dualist. Noii Austrii federale i se restituia rolul de puternic stat central-european, cu o dinastie, cea de Habsburg, propusă drept epitom simbolic. Având ca model Elveția și Statele Unite ale Americii,⁹⁰ Aurel C. Popovici compune după toate regulile un sistem federativ, chiar dacă uneori diacronic, văzut din perspectiva necesității istorice, ca singurul mod eficace, pe de o parte de a prezerva Imperiul, iar pe de alta de a apăra micile națiuni din Estul Europei de pericolul expansiunii Germaniei și, mai ales, de cea Rusiei.

Problema controversată în discuția despre o posibilă federalizare a Imperiului (idee politică ce a căpătat consistență la sfârșitul secolului al XIX-lea și care se va reactualiza sub presiunea dezmembrării după primul război mondial) a fost aceea a principiului ce trebuie urmat: cel tradițional-istoric sau cel etnic. Aici este diferența esențială dintre Aurel C. Popovici și austro-marxiști, precum Karl Renner sau Otto Bauer, adepții unui federalism pe principii istorice. Un scurt exemplu poate fi edificator. Conceptul lui Aurel C. Popovici de autonomie națională nu era, poate, mai cuprinzător decât cel al lui Otto Bauer,⁹¹ dar el oferea, cel puțin, naționalităților Imperiului accesul simbolic la un stat național propriu, pe criterii etnice. Pentru Aurel C. Popovici principiul autonomiei naționale era esențial. Considerând că vechile entități politice nu mai puteau legitima revendicările sociale și politice ale naționalităților etnice, ajunse la stadiul conștiinței naționale, el respinge federalismul istorico-tradițional.⁹²

Cartea se compune din două părți. Prima parte polarizează aceleași argumente pe care le găsim și în scrierile anterioare, *Replica*, **Principiul de naționalitate**, sau *Cestiunea naționalităților și modurile soluțiunii sale în Ungaria*. Într-un stil polemic, Aurel C. Popovici face un aspru rechizitoriu maghiarizării și asimilării, efecte directe ale sistemului Dualist, insistând pe faptul că singura modalitate de a găsi o soluție problemei naționalităților și autonomiei naționale este renunțarea la centralism și adoptarea federalismului.⁹³ A doua parte a lucrării cuprinde planul de federalizare propriu-zis. *Statele Unite ale Austriei Mari* urmau să fie compuse din 15 state naționale sub sceptrul lui Francisc Iosif.⁹⁴ Centrul întregului edificiu politic se găsea în Curtea imperială (*Reichsgericht*), care trebuia să rezolve atât problemele ivite între imperiu și statele componente, precum și cele dintre statele componente. Unui guvern federal îi revenea puterea legislativă, executivă și judecătorească⁹⁵ pe baza unei constituții, care nu este alta decât constituția austro-ungară din 1867 și cea a imperiului german. Puterea legislativă era exercitată în comun de către împărat și de către parlament. Parlamentul federal era compus din Camera deputaților, deschisă prin sufragiu universal tuturor și un Senat, având ca model cele existente deja în Ungaria și Austria. În componența Senatului, Aurel C. Popovici introduce o importantă modificare: pe lângă o substanțială reducere a numărului membrilor ereditari, el propune alegerea unui număr de membri din partea naționalităților, având profesia drept criteriu de eligibilitate. Un consiliu format din 42 de reprezentanți ai statelor naționale deținea puterea executivă. Acest consiliu era pus sub președinția unui cancelar imperial. Erau create 5 comitete pentru afacerile externe, interne, militare, finanțe și administrație. În fiecare comitet trebuiau să fie reprezentate cel puțin trei state naționale.⁹⁶ Monarhia federativă *Marea Austrie* era o monarhie reprezentativă. Statele naționale aveau propriile parlamente care aveau abilitatea să voteze constituții.⁹⁷ Guvernatorii fiecărui stat trebuiau să fie numiți de împărat, dar erau responsabili în fața

legislaturilor naționale. Fiecare stat avea dreptul la limba sa proprie, dar dreptul cupolei comune îi revenea limbii germane. Ea era limba oficială a statului (*Reichssprache*).⁹⁸

Cum se putea realiza acest plan? „Știm prea bine acest lucru”, crede Aurel C. Popovici, „niciodată această reformă nu va putea fi efectuată pe cale parlamentară (...) ceea ce trebuie să biruiască este nu organizarea juridică actuală a imperiului, ci realitățile naționale.”⁹⁹ Naționalismele trebuiau să regenereze și să salveze Imperiul.¹⁰⁰ Ele l-au distrus însă pînă la urmă. Dovadă este planul lui Aurel C. Popovici de reorganizare a Imperiului austro-ungar. Deși a găsit percepții favorabile în cercuri din înalta societate vieneză, el a eșuat într-o perioadă a naționalismului integral. Naționalismul maghiar și cel german l-au respins categoric.¹⁰¹ *Marea Austrie* nu a avut suportul programatic al unui partid politic. De asemenea, poziția lui Aurel C. Popovici printre liderii politici români din Transilvania era una controversată, iar ei destul de sceptici în a-i considera planul realizabil.¹⁰² Singurul sprijin efectiv a venit din partea mișcării *Marea Austrie*, din jurul lui Francisc Ferdinand.¹⁰³ El a fost receptorul și emițătorul simbolic al întregii mișcări.

Merită reținut că, din perspectivă istorică, lucrurile n-au depășit faza de cabinet, iar entuziasmul inițial al arhiducelui Francisc Ferdinand s-a dovedit insuficient. Atentatul de la Sarajevo punea capăt acestui proiect. Aurel C. Popovici, singurul *Großösterreicher* profund, va muri în 1917 la Geneva.

1.5. Concluzii

Relațiile austro-italiene sau cele austro-cehe, din Cisleithania, cât și cele ungaro-croate sau ungaro-române din Transleithania, din ultimele decenii imperiale, dovedesc în ce dilemă simbolico-politică se află Monarhia bicefală. Deși gravitează în jurul aceleiași paradigme politice — reprezentată de persoana împăratului — românii articulează, cum am văzut, spre finalul Dualismului, noi demersuri teoretice (axate pe autonomie și federalism), renunțînd la altele, dovedite ineficiente (cum ar fi apropierea de maghiari, pentru construirea unui interstițiu comun de exprimare politică).¹⁰⁴

Simptomatice pentru imposibilitatea de a escamota impasul în care se afla raportul dintre „națiunile stăpînitoare” și naționalitățile din Austro-Ungaria sînt negocierile dintre Tisza și Partidul Național Român.¹⁰⁵ Ele traduc de fapt confruntarea dintre centralismul dorit de guvernantul maghiar și federalismul manifestat de români. Disputa trădează o profundă dilemă identitară, care l-a caracterizat în profunzime și pe Aurel C. Popovici: asimilarea naționalităților și astfel desăvîrșirea „statului național unitar maghiar” sau supraviețuirea națională a românilor și astfel realizarea „statului național român.”

Ne putem întreba cît sînt de folositoare astfel de retrospective ? Putem urmări pe firul istoriei încercări de plasare terță a românilor? Au căutat ei să urmărească vreodată un *Sonderweg* — între un Orient care îi disconforta în ambițiile lor și între un Occident greu de reprodus? Credem că da. Cazul românilor din Transilvania din ultima perioada a Imperiului austro-ungar și concepția politică a lui Aurel C. Popovici, nu e poate paradigmatică, dar este, credem, deosebit de sugestivă.

Cu riscul de a alimenta o retorică reacționară în analiza mișcărilor naționale din Imperiul Habsburgic,¹⁰⁶ credem că o analiză multidisciplinară a unor tendințe revoluate, dar foarte interesante, din istoria românilor nu poate fi decît folositoare pentru relativizarea și aerisirea spațiului istoriografic românesc, afît de reținut la analize care nu vin dinspre canonul vulgatei naționale. În acest sens, poate să fie folositor orice exemplu de geografie și plasare identitară. Casa domnitoare va întreține pînă la sfîrșitul Imperiului „mitul habsburgic,” iar relația lui Aurel C. Popovici cu Francisc Ferdinand o dovedește cu prisosință. Sînt greu de cartat, însă, motivele aderării lui Aurel C. Popovici, care este sensul *Habsburgstreue*-ul care l-a caracterizat. Credem că dinamica istorică impresionantă a unei dinastii supranaționale, ca

aceea de Habsburg, l-a îndemnat pe Aurel C. Popovici să-și *inventeze* apartenența la un *Volk* suferind pentru a-și camufla, astfel, neputința de a construi o naționalitate „austro-ungară” pentru românii transilvăneni. Deși a crezut sincer că trăiește în cea mai bună dintre monarhiile posibile, Aurel C. Popovici a realizat pînă la urmă că de fapt este doar un pasager în acea stație experimentală a sfîrșitului unei lumi (*Versuchsstation des Weltuntergangs*), de care vorbea Karl Kraus.

NOTE:

1. O bibliografie introductivă despre Mitteleuropa ar cuprinde următoarele titluri: Friedrich Naumann, **L'Europe Centrale (Mitteleuropa)**, Neuchatel, Delachaux & Niestle, Paris, Payot, 1916; Henry Cord Meyer, **Mitteleuropa in German Thought and Action, 1815-1945**, The Hague, Martinus Nijhoff, 1955; Jacques Droz, **L'Europe Centrale. Évolution de l'Idée Historique de Mitteleuropa**, Paris, Payot, 1961; Erhard Busek, Emil Brix, **Projekt Mitteleuropa**, Wien, Überreuter, 1986; George Schöpflin, Nancy Wood (ed.), **In Search of Central Europe**, Totowa, New Jersey, Barnes and Noble Books, Polity Press, 1991; precum și studiul foarte interesant al lui Melvin Croan, care consideră că: „*In the absence of a single, coherent, integrated body of thoughts about Central Europe, one can only hope to identify recurrent themes and analyze salient characteristics. As concerns the politics of cultural identity, now and for the future, three facets are particularly pertinent. They are: the implicit elitism that attends most thinking about Central Europe, its cultural pessimism, and the emphasis it accords to what might be termed metapolitics.*” (În absența unui eșafodaj teoretic unitar și coerent cu privire la Europa Centrală, putem spera doar să identificăm temele care revin constant și să analizăm trăsăturile care ies în evidență. În ce privește politicile orientate spre identitatea culturală, trei fațete se disting ca deosebit de pertinente — atât pentru momentul de față, cât și pentru viitor. Acestea sînt: elitismul implicit care acompaniază cea mai mare parte a gândirii despre Europa Centrală, pesimismul lor cultural și importanța care este acordată la ceea ce am putea numi metapolitică.) în *Lands In-between: The Politics of Cultural Identity in Contemporary Eastern Europe*, publicat în **Eastern European Politics and Societies**, vol. 3, no. 2, primăvara 1989, p. 184.

2. Ne referim la textul lui Milan Kundera, *The Tragedy of Central Europe*, tradus de Edmund White, din **The New York Review of Books**, 26 aprilie, 1984, pp. 33-38.

3. Cf. studiului lui Steven Beller, *Central Europe: Birthplace of the Modern World*, în **Austrian History Yearbook**, vol. XXIII, 1992, pp. 72-90; *ibid.*, *Who made Vienna 1900 a Capital of Modern Culture?* în Janik, Allan (eds.) **Kreatives Milieu. Wien um 1900 (Ergebnisse eines forschungsgespraches der Arbeitsgemeinschaft Wien um 1900)**, Wien, Verlag Für Geschichte und Politik; München, R. Oldenbourg, 1993, pp. 175-180; precum și Norman Stone, **Europe Transformed, 1878-1919**, London, Fontana Press, 1980.

4. Vezi recente apariții: Adriana Babeți și Răzvan Ungureanu (coordonatori), **Europa Centrală: nevroze, dileme utopii**, Iași, Polirom, 1997 și revista **A treia Europă** 1, Iași, Polirom, 1997. Trebuie remarcată și traducerea de către Anca Opric, în cadrul aceluiași program de *revival* a unei discuții despre Europa Centrală, a cărții lui Jacques Le Rider, **Mitteleuropa**, Iași, Polirom, 1997. Pentru o bună introducere în contribuția locală la construcția unei geografii simbolice, vezi Sorin Antohi, *Românii în anii '90: geografie simbolică și identitate socială*, în **România versus România**, (antologie și prefață de Gabriel Andreescu), București, Clavis, 1996, pp. 197-215.

5. Ilustrativ, în acest sens, este articolul lui Victor Neumann, *Europa centrală: semnificația istorico-politică a conceptului*, în **22**, Anul IV, nr. 19, p. 13 și *Semnificații ale gândirii politice în Europa Centrală*, în **Sfera Politicii**, nr. 46, 1997, pp. 54-57. O bună introducere în tradiția culturală a zonei găsim la același Victor Neumann, **Tentația lui Homo-Europaeus. Geneza spiritului modern în Europa centrală și de sud-est**, București, Ed. Științifică, 1991. Nu trebuie însă exagerat și considerat că reflecția asupra Europei Centrale aparține doar ardelenilor. Aceeași Melvin Croan, de exemplu, citată anterior, îl consideră pe basarabeanul Paul Goma ca fiind unul din românii reprezentativi pentru spiritul Europei Centrale.

6. Este greu de găsit o bibliografie analitică a conceptului de *Groß-Österreich*. Termenul circulă în literatura istorică legat, mai ales, de numele lui Aurel C. Popovici, care a editat la Viena chiar și un ziar cu acest nume, cf. Liviu Maior, **Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles (Însemnări, memorii, scrisori)**, Cluj, Editura Sincron, 1993, p. 95 și pp. 51-53, p. 95. Cartea care a dat numele mișcării și l-a făcut faimos pe autorul ei este: **Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und Staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn**, Leipzig, Verlag B. Elischer, 1906. Cartea a apărut și în ediție românească sub titlul *Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei-Mari (Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria)*, trad. din lb. germană și cu o prefață de Petre Pandrea, București, Fundația Pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939. Noi vom folosi în continuare ediția românească. Utile sînt următoarele studii: H. C. Meyer, **Mitteleuropa**, p. 179, Robert A. Kann, **The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1848-1918**, vol. 2: *Empire Reform*, New York, Octagon Books, Fourth Edition, 1983, mai ales cap. *Great Austria*, pp.

179-207; Jaques Droz, **L'Europe Centrale**, pp. 174-176; Milan Hodza, **Federation in Central Europe (Reflections and Reminiscences)**, London, New York, Melbourne, Jarrolds, Publish. Limited, 1942, pp. 26-30; Georg Franz, **Erzherzog Franz Ferdinand und die Pläne zur Reform der Habsburger Monarchie**, Brunn, München, Wien, Verlag G. D. W. Callwey, 1943 (*Südosteuropäischen Arbeiten* 35), pp. 150-155 și p. 162; Al. Randa, **Der Europäer des Banats**, în Otto de Habsburg, J. C. Drăgan, Marco Pons, Alexander Randa, Franz Wolf, **Aurel C. Popovici**, Milan, Fondation Europeenne Drăgan, 1977, pp. 67-93; Liviu Maior, **Mișcarea națională a românilor din Transilvania 1900-1914**, Cluj, Dacia, 1986, cap. *Federalismul în mișcarea națională și adversarii lui*, pp. 148-162; Ștefania Mihăilescu, **Transilvania în lupta de idei (Controverse în Austro-Ungaria privind statutul Transilvaniei)**, partea I, București, Silex, 1996, p. 149 dar mai ales volumul II al acestei cărți (apărut în 1997), pp. 48-83; Lucian Boia, *The National Movement of the Transylvanian Romanians from 1905 to 1910*, în **Southeastern Europe**, vol. 3, part 2, 1977, p. 245.

7. Cf. Aurel C. Popovici, **Stat și națiune**, p. 298 și p. 322; *ibid.*, **Principiul de naționalitate**, Conferință ținută la 30 ianuarie 1894 la Ateneul Român din București, București, Tipografia Modernă, Gregorie Luis, 1894, p. 27; *ibid.*, **Naționalism sau democrație. O critică a civilizațiunii moderne**, București, Minerva, 1910, p. 16.

8. Federalismul, ca formulă politică, nu este neapărat invenția teoretică a lui Aurel C. Popovici. De exemplu, ideea lui Șaguna despre „Austria Unită” combina atât elemente de centralism cât și de federalism, cf. Keith Hitchins, **Ortodoxie și naționalitate. Andreiu Șaguna și românii din Transilvania, 1846-1873**, prefață de Pompiliu Teodor, trad. Aurel Jivi, București, Univers Enciclopedic, 1995, p.115. Există chiar și un ziar politic românesc cu titlul **Federațiunea**, ce apărea la Budapesta prin anii 1870. Aurel C. Popovici i-a dat însă o definiție clară și i-a definit ca obiectiv național. Ea nu este nici măcar o contribuție exclusiv românească la proiectele de reformă ale Imperiului austriac. Pentru o panoramă a încercărilor și ideilor de reformă în Imperiul Habsburgic, de la germanul Ludwig von Löhrer sau croatul Og. Ostrozinski până la proiectele ultimului împărat, se poate consulta excelenta, și neegalată încă, carte a lui Robert A. Kann, **The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1848-1918**, vol. 2. *Empire Reform*, citată anterior. Pentru primele proiecte federaliste sud-dunărene vezi Dimitrije Dordevic, *Projects for the Federation of South-East Europe in the 1860's and 1870's*, în **Balcanica I**, 1970, pp. 119-145.

9. Discuțiile purtate de István Tisza cu liderii românilor, începând cu 1910, arată cât de incompatibile erau dorințele naționalităților din Imperiu cu păstrarea hegemoniei maghiare. Vezi Keith Hitchins, *The Nationality Problem in Hungary: István Tisza and the Rumanian National Party, 1910-1914*, în **Journal of Modern History**, vol. 53, no. 4, December 1981, pp. 619-651; Aurel C. Popovici, **Stat și națiune**, p. 9; *ibid.*, **Cestiunea română în Transilvania și Ungaria. Replica junimei academice române din Transilvania și Ungaria la „Răspunsul” dat de junimea academică maghiară „Memoriului” studenților universitari din Romania**, edițiunea a doua revăzută, Viena, Budapesta, Graz, Cluj, 1892 (de aici înainte **Replica**), p. 20.

10. Pentru scrierile lui Aurel C. Popovici vezi nota 6, 7 și 9. La respectivele lucrări se adaugă **Cestiunea naționalităților și modul soluțiunii sale în Ungaria**, Sibiu, Institutul Tipografic T. Liviu Albini, 1894 și cartea, apărută postum, **La question Roumaine en Transylvanie et en Hongrie**, Préface de M. N. Comnăne, Lausanne, Paris, Librairie Payot, 1918 (nu folosim în acest studiu articolele scrise de Aurel C. Popovici).

11. Vezi nota 6.

12. Expresia „criză a patriotismului constituțional” traduce o veche, dar acerbă tendință, a istoriografiei românești de a plasa înțelegerea/neînțelegerea atitudinii transilvănenilor față de Viena pe fondul unei „crize” a loialismului. În acest sens ilustrativă este contribuția lui Liviu Maior, *Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiționalismului românesc*, Centrul de Studii Transilvane, **Bibliotheca Rerum Transsilvaniae**, 1, Cluj, Editura Fundației Culturale Române, 1992, p. 45.

13. O discuție despre elite și intelectuali pentru secolul al XIX-lea la Elena Siupiur, *Intelectualii români ardeleni în secolul al XIX-lea*, în **Transilvania**, nr. 7, (16), 1987, pp. IV-VIII; *ibid.*, *Viața intelectuală la români în secolul XIX*, în **Cartea Interferențelor** (colectiv), București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1985, pp. 230-245. Pentru importanța spațiului universitar german în formarea elitei românești vezi și Stelian Mîndruț, *Rumänische Studenten aus Siebenbürgen an Universitäten Österreich-Ungarns und Deutschlands 1897/1898*, în **Ungarn - Jahrbuch**, Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete (Hgs. von Gabriel Adriányi, Horst Glassl, Ekkehard Völkl), band 20, Jahrgang 1992, München, Verlag Ungarisches Institut, 1993, pp.175-180 și Ioan Chiorean, *Rolul Vienei în formarea intelectualității românești din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în **De la Umanism la Luminism**, Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane Târgu Mureș, 1994, pp. 93-110. Cei interesați de o perspectivă mai largă asupra subiectului, pot consulta și numărul dedicat intelectualilor de revista **Polis**, Nr. 1/1994.

14. Deși Aurel C. Popovici neagă valabilitatea acestui proces, el nu face decât să ilustreze funcționabilitatea logicii lui. Pentru impulsul modernizator dat de administrația austriacă societății transilvănene și pentru descifrarea mecanismelor integrative habsburgice, care au colaborat la definirea identității naționale românești, vezi Aurel C. Popovici, **Replica**, p. 45; *ibid.*, **Principiul de naționalitate**, p. 7; Pentru relația particulară dintre emanciparea națională a românilor și casa de Habsburg, vezi Mathias Bernath, **Habsburg und die Anfänge der Rumänischen Nationsbildung**, Leiden, E. J. Brill, 1972, ed. rom. **Habsburgii și începuturile**

formării națiunii române, trad. de Marionela Wolf, prefață de Pompiliu Teodor, Cluj, Dacia, 1994; Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700-1868)*, vol. I, introducere și îngrijirea ediției de Pompiliu Teodor, trad. de Sever Trifu și Codruța Trifu, Cluj, Dacia, 1987, cap. *Religia și conștiința națională românească în Transilvania în secolul al XVIII*, pp. 30-61.

15. Cf. Jacques Le Rider, **Modernitatea vieneză și crizele identității**, trad. de Magda Jeanrenaud (după ediția a II-a, revăzută și adăugită), Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1995, p. 17.

16. Pentru criza liberalismului vienez de la sfârșitul secolului al XIX-lea și emergența unor noi tipuri de discurs politic, precum și apariția unor noi mișcări politice de masă, cum ar fi sionismul, socialismul creștin sau pan-germanismul, vezi Carl E. Schorske, **Fin-de-Siècle Vienna. Politics and Culture**, New York, Vintage Books. A Division of Random House, 1981 și John W. Boyer, **Culture and Political Crisis in Vienna. Christian Socialism in Power 1897-1918**, Chicago, London, The University of Chicago Press, 1995; *ibid.*, **Political Radicalism in Late Imperial Vienna. Origins of the Christian Social Movement 1848-1897**, Chicago, London, The University of Chicago Press, 1981. Criza liberalismului, mai ales așa cum a fost ea resimțită în partea maghiară a Imperiului este foarte interesantă. Astfel pentru John Lukacs, un istoric american de origine maghiară, „it was nationalism, more than socialism, that destroyed the Liberalism of the nineteenth century. By nationalism I do mean the perhaps insoluble problem of the non-Magyar nationalities in Hungary. The masses of the Magyar people, too, were more nationalist than liberal (as, among others, the Social Democrats would find later: more nationalist than internationalist, that is, race- rather than class-conscious. (...) Hungarians, and Hungarian politicians, kept asserting loud and clear they were not taking cues from Vienna. Yet the crisis of the Magyar Liberal Party largely coincided with the crisis of Liberalism in Vienna. The fall of the cautious liberal Kálmán Tisza came in 1890, that of the cautious Taaffe in Vienna in 1893. Both events marked the end of a political era.” (Naționalismul a fost acela care, chiar mai mult decât socialismul, a distrus liberalismul secolului al XIX-lea. Prin naționalism mă refer la problema, poate insolubilă, a naționalităților nemaghaire din Ungaria. Masele de cetățeni maghiari au fost, la rîndu-le, mai mult naționaliste decât internaționaliste (după cum aveau să descopere, printre alții, social democrații, a fi mai degrabă naționalist decât internaționalist înseamnă a avea mai degrabă o conștiință de rasă decât una de clasă. (...) Maghiarii și politicienii maghiari susțineau sus și tare că nu se lasă influențați de Viena. Totuși, criza Partidului Liberal Maghiar a coincis în mare parte cu criza liberalismului vienez. Căderea prudentului liberal Kálmán Tisza a avut loc în 1890, iar, la Viena, cea a la fel de prudentului Taaffe a avut loc în 1893. Aceste două evenimente au marcat sfârșitul unei ere politice). Vezi **Budapest 1900. A Historical Portrait of a City and its Culture**, London, Weidenfeld, pp. 131-132.

17. Subiectul *fin-de-siècle* a fost unul din marile *hit-uri* culturale ale ultimelor decenii. Alături de cartea lui Carl E. Schorske deja amintită, selectiv recomand: William McGrath, **Dionysian Art and Populist Politics in Austria**, New Haven, London, Yale University Press, 1974; Emil Brix, Patrik Werkner (ed.), **Die Wiener Moderne (Ergebnisse eines Forschungsgespraches der Arbeitsgemeinschaft Wien um 1900 zum Thema „Aktualität und Moderne“)**, Wien, Verlag Für Geschichte und Politik; München, R. Oldenbourg, 1990; Allan Janik, Stephen Toulmin, **Wittgenstein's Vienna**, New York (etc.), A Touchstone Book, Published by Simon & Schuster Inc., 1973; William M. Johnston, **The Austrian Mind. An Intellectual and Social History, 1848-1938**, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1972; Jacques Le Rider, **Modernity and Crises of Identity. Culture and Society in Fin-de-Siècle Vienna**, Cambridge, Polity Press, 1993; Péter Hanák, **Der Garten und die Werkstatt. Ein Kulturgeschichtlicher Vergleich Wien und Budapest um 1900**, Wien, Köln, Weimar, Böhlau Verlag, 1992.

18. Jacques Le Rider, **Modernitatea vieneză**, pp. 17-42, pp. 97-126, pp. 205-228, pp. 231-252.

19. Carl E. Schorske, **Fin-de-Siècle Vienna**. Vezi de același autor *Grace and the World: Austria's Two Cultures and Their Modern Fate*, în **Austrian History Yearbook**, vol. XXII, 1991, pp. 21-34; *ibid.*, *Generational Tension and Cultural Change: Reflections on the Case of Vienna*, în **Daedalus**, vol. 107, Fall 1978: **Generations**, pp. 111-122.

20. Două demersuri interpretative conturează modernitatea vieneză. Una este dată de Carl Schorske, care insistă pe alienarea politică a burgheziei liberale vieneze fapt ce a determinat refugiul noii generații, în templul artei și al interogației psihice (de la Klimt pînă la Freud). Cealaltă interpretare îi reunește, printre alții pe, Michael Pollak, Edward Timms și Allan Janik. Pentru aceștia întreaga societate austriacă era alienată, nu doar burghezia liberală. Datorită confuziei naționaliste în care intrase, după 1890, societatea austro-ungară, nici o valoare centrală nu s-a putut impune identitar. cf. Steven Beller, **Central Europe**, pp. 73-74.

21. Aurel C. Popovici, **Stat și națiune**, p. 9.

22. Cf. Jacques Le Rider, **Modernitatea vieneză**, p. 32.

23. Dieta de la Sibiu din 1863-1864 ilustrează foarte bine această perioadă reformatoare. Pentru efectul experimentelor constituționale asupra românilor din Transilvania vezi Aurel C. Popovici, **Stat și națiune**, p. 19, p. 21, p. 93, p. 170, pp. 184-185; *ibid.*, **Cestiunea**, p. 7, p. 9, și următoarele studii: Robert A. Kann, **The Multinational Empire**, vol II, pp. 66-87; Keith Hitchins, **Ortodoxie și naționalitate**, pp. 124-143; *ibid.*, *The Rumanians of Transylvania and Constitutional Experiment in the Habsburg Monarchy, 1860-1865*, în **Balkan**

Studies, vol. 5, Number One, 1964, pp. 89-108; *ibid.*, **Conștiință națională**, vol. I, p. 145; Despre Anton von Schmerling se poate consulta Lothar Höbelt (Hg.), *Österreichs Weg zur Konstitutionellen Monarchie* (Aus der Sicht des Staatministers Anton von Schmerling), Frankfurt am Main, etc., Peter Lang, 1994.

24. Aurel C. Popovici, **Stat și națiune**, pp. 5-7, pp. 17-18, p. 216.

25. Cf. Hermann Bahr, **Wien**, Stuttgart, 1906, p. 9. Expresia *Wiener Selbsthaß* este replica vieneză a celebrei *Jüdische Selbsthaß*, teoretizat de Theodor Lessing în a sa clasică **Der jüdische Selbsthaß**, Berlin, Jüdischer Verlag, 1930.

26. Viena reprezenta pentru Aurel C. Popovici singura salvare pentru naționalitățile nemaghiare, vezi **Stat și națiune**, p. 253. El nu era, însă, singurul cuprins de această formă de *devotio moderna*. Astfel pentru Frantisek Palacký (1798-1876), dacă n-ar fi existat, Austria ar fi trebuit creată, vezi nota 29. Acest lucru este admirabil ilustrat de o frază a lui William M. Johnston, **The Austrian Mind**, p. 115: „*Vienna was more than capital of the Habsburg Empire; it was a state of mind.*” (Viena nu era doar capitala Imperiului Habsburgic; ea era o stare de spirit).

27. Oszkár Jászi, **The Dissolution of the Habsburg Monarchy**, Chicago and London, The University of Chicago Press, 3th edition, 1964, p. 129.

28. Citat de Peter F. Sugar, *The Nature of the Non-Germanic Societies under the Habsburg Rule*, în **Slavic Review**, vol. XXII, 1963, p. 2.

29. Un subiect precum Dualismul austro-ungar a produs mult. Trimit doar la studiile care au legătură cu analiza noastră: V. Sándor, P. Hanák, **Studien Zur Geschichte Der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae**, vol. 51, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961; Robert A. Kann, **A History of the Habsburg Empire: 1526-1918**, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1974; *ibid.*, **The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848-1918** (2 vol.); Jean Bérenger, **Histoire de l'Empire des Habsbourg 1273-1918**, Paris, Fayard, 1990; Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (Hgs.), **Die Habsburgermonarchie 1848-1918**, Band III, *Die Völker Des Reiches*, 2 Teilbände, Wien, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 1980, vezi cap. *Die Rumänen*, de Keith Hitchins, pp. 585-625; și Band IV, *Die Konfessionionen*, 1995, vezi **Orthodoxe und Unierte** de Emanuel Turczynski, pp. 399-478; Ștefan Pascu (ed.), **Românii din Transilvania împotriva dualismului Austro-Ungar**, Cluj, Dacia, 1978, Lucian Boia, *Românii din Transilvania în Perioada Dualismului (1867-1918)*, în **Revista de Istorie**, tom. 31, noiembrie, 1978, nr. 11, pp. 1975-1999. Planificat de liberalii maghiari, printre care amintim pe Ferenc Deák (1803-1876), Eötvös József (1813-1871) și Gyula Andrássy (1823-1890), și ratificat de împăratul Francisc Iosif, acest compromis politic cum a fost el cunoscut după aceea, stabilea existența a trei unități politice și nu a două, cum se crede îndeobște. Acestea erau: regatul Ungariei (*königlich*), domeniile imperial-regale ale coroanei austriece (*kaiserlich-königlich* sau *k. k.*) și în al treilea rând ministeriatele comune (al afacerilor externe, de război și de finanțe) imperiale și regale (*kaiserlich* und *königlich* sau *k. u. k.*). Ubicuitatea acestor abreviații l-au inspirat pe Robert Musil să numească *Kakania*, imperiul care-l poartă pe eroul său, Ulrich — **Der Mann ohne Eigenschaften**. Pentru ambianța teoretică din jurul statutului politic al Transilvaniei în perioada Dualismului vezi Ștefania Mihăilescu, **Transilvania în lupta de idei**, vol 1, pp. 16-83.

30. Ca și în cazul termenului *Groß-Österreich*, literatura analitică referentă conceptului de *Kaisertreue* suferă de aceeași insuficiență a surselor. Cele mai multe îl tratează în relația pe care o determină cu subiecte ca: naționalism, naționalități. Vezi Peter F. Sugar, *The Rise of Nationalism in the Habsburg Empire*, în **Austrian History Yearbook**, vol. III, part.1, 1967, pp. 94-95, p. 107 și numărul special din **Slavic Review**, vezi nota 29, unde alături de studiul lui Peter F. Sugar, *The nature of...*, pp. 1-30 se poate consulta și studiul foarte bun al lui Stephen Fischer-Galați, *Nationalism and Kaisertreue*, pp. 31-36; *ibid.*, *The Rumanians and the Habsburg Monarchy*, în **Austrian History Yearbook**, vol. III, part. 2, 1967, p. 441; Hugh Seton-Watson, **The „Sick Heart” of Modern Europe**, Seattle and London, University of Washington Press, 1975, pp. 7-13.

31. Termenul de *Hausmacht* intră, firese, în relație bibliografică cu cel de *Kaisertreue* (supra nota 31). Intenția lui Francisc Iosif I de a păstra acuratețea termenului atrage atenția asupra disputei care exista în monarhie asupra hegemoniei simbolice. Pe de o parte, pretențiile maghiare de a se regăsi în spațiul mitic al regelui fondator - Coroana Sf. Ștefan, pe de altă parte noii aspiranți — Coroana Sf. Wenceslas, de exemplu, mostră a naționalismului ceh.

32. Despre Francisc Iosif I se pot consulta, printre multe altele, George R. Marek, *The Eagles Die. Franz Joseph, Elisabeth and Their Austria*, London, Book Club Edition, 1974; Jean-Paul Bled, *Franz Joseph*, Trans. by Teresa Bridgeman, Oxford, Cambridge, Blackwell, 1992.

33. Jacques Le Rider, *Modernitatea vieneză*, p. 23.

34. Stephen Fischer-Galați, „Nationalism and *Kaisertreue*,” p. 32.

35. Peter F. Sugar, „The Nature of...” p. 4.

36. Stephen Fischer-Galați, „Nationalism and *Kaisertreue*,” p. 33.

37. Pentru înțelegerea a ceea ce a însemnat *Kulturkampf*-ul maghiar, cartea fundamentală este cea a lui Moritz Csáky, *Der Kulturkampf in Ungarn: Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/1895*, Graz,

Hermann Böhlau Nachf., 1967. Maghiarizarea nu a fost decât preopinientul social-politic al catolicismului. O privire asupra experienței *Kulturkampf*-ului german în construirea identității naționale poate fi mai mult decât utilă. Vezi în acest sens Helmut Walser Smith, *German Nationalism and Religious Conflict (Culture, Ideology, Politics, 1870-1914)*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1995, în special pp.19-49.

38. Aurel C. Popovici, **Principiul de naționalitate**, pp.18-19; *ibid.*, **Stat și națiune**, p. 6, p. 232.

39. Iată ce spune Aurel C. Popovici: „*Politicianismul ne va prăpădi țara și neamul. Basarabienii în timp de o generație vor fi ca inexistenți. Rusia nu poate renunța la Dardanele. Îi stăm în cale, ne va cotoropi. Întărind monarhia habsburgică, ne asigurăm viitorul neamului. Ungurii, reduși la justa lor valoare, rolul determinant al zilei de mâine, în monarhie și Orientul Europei, îi revine elementului românesc.*” apud Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod*, p. 96.

40. Studiul, menționat deja, al lui Stephen Fischer-Galati din **Slavic Review**, vezi nota 31.

41. Dinasticismul apare sporadic în literatura istoriografică românească. El abundă însă în literatura primară. Vezi, de exemplu, la Aurel C. Popovici, *Replica*, p. VI, p. 102; *ibid.*, **Stat și națiune**, p. 303. Pentru plasarea discuției la confluența dintre emanciparea politică/religioasă și ideea dinastică/loialism, pe larg în: Keith Hitchins, **Ortodoxie și naționalitate**; *ibid.*, „Andreu Șaguna and the Restoration of the Rumanian Orthodox Metropolis in Transylvania, 1846-1868,” în *Balkan Studies*, volume 6, Number One, 1965, pp. 1-20; *ibid.*, „The Rumanians of Transylvania,” pp. 105-107. Liviu Maior, *Memorandul*, p. 45; *ibid.*, *Alexandru Vaida-Voevod*, p. 113, p. 117, p. 131, p. 149, p. 153, p. 171; Eugen Brote, *Un memoriu politic. Cestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, Tipografia „Voința Națională,” 1895, pp. 37-44. Aurel C. Popovici și cartea lui Eugen Brote oferă, prin anexele publicate acolo, imaginea, cea mai puțin alterată a loialismul românesc. Astfel este „Petițiunea Generală a Fruntașilor Români din Transilvania, Ungaria, Banat și Bucovina către Împăratul (25 Februarie 1849),” anexa 14, pp. 46-47 și „Memoriul Fruntașilor Români din Transilvania, Ungaria, Banat și Bucovina Către Consiliul de Miniștri (5 Martie 1894),” anexa 15, pp. 50-55.

42. Vezi, pentru acest aspect, Keith Hitchins, „Românii din Transilvania și Ausgleichul 1865-1869,” în **Conștiință națională**, vol. I, pp. 207-250. Legat de relația politică a românilor cu Budapesta „și cu liderii maghiarii sînt în mare parte de acord cu John Lukacs, cînd spune, referindu-se la viața politică budapestană, că: „*The Hungarian mind, tends to monologue, rather than to dialogue. This tendency does not, as is otherwise often the case, mean the monopolizing of conversation, since Hungarians are, by and large, good listeners. But this habit of the monologue, and the consequent and virtual absence of the dialogue, has had disastrous political consequences.*” (*Mentalitatea maghiară tinde mai degrabă spre monolog decât spre dialog. Această tendință nu înseamnă totuși, ca în majoritatea cazurilor, monopolizarea conversației întrucît maghiarii sînt, de departe, buni ascultători. Acest obicei al monologului, și prin urmare absența virtuală a dialogului are însă consecințe politice dezastruoase.*), Budapest 1900, p. 109.

43. Probabil punctul de maximă intensitate al acestei „lupte” s-a atins odată cu apariția cărții **Destrămarea monarhiei austro-ungare, 1900-1918** (sub. red. C. Daicoviciu, M. Constantinescu), Comunicări prezentate la Conferința istoricilor din 4-9 mai 1964 de la Budapesta, București, Ed. Academiei R. P. R., 1964. Capitolul scris de M. Constantinescu, L. Bányai, V. Curticăpeanu, C. Göllner, C. Nuțu, „Cu privire la problema națională în Austro-Ungaria (1900-1918),” pp. 93-189 abundă în descrierea lui Aurel C. Popovici ca „retrograd,” și a federaliștilor ca „reacționari.”

44. Despre **naționalitate** la Aurel C. Popovici, vezi pe larg în *Replica*, p. 4, pp. 42-45, p. 73, p. 81; *ibid.*, *Cestiunea*, p. 25, p. 36; *ibid.*, *Principiul*, vezi prefața, pp. 8-10, p. 16; *ibid.*, **Stat și națiune**, p. 6, p. 21, p. 167, p. 181, p. 185, p. 232; *ibid.*, *Naționalism sau democrație*, p. 132, p. 135.

45. Despre **autonomie** națională la Aurel C. Popovici, vezi *Replica*, p. 39; *ibid.*, *Cestiunea*, p. 29; *ibid.*, **Stat și națiune**, p. 183; *ibid.*, *Naționalism sau democrație*, p. 9; vezi de asemenea și studiul foarte bun al lui Keith Hitchins, **Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1868-1918)**, vol. II, 1992, Cap. „Idea românească de autonomie în Transilvania 1867-1906,” pp. 117-139 și Eugen Brote, *Un memoriu politic*, pp. 14-15.

46. Despre **federalism** referințele abundă la Aurel C. Popovici. Multe le vom menționa pe parcurs, unde va fi cazul. Vezi *Replica*, p. 1, p. 4, pp. 144-145; *ibid.*, *Cestiunea*, p. 11, pp. 39-41; *ibid.*, **Stat și națiune**, p. 19, p. 90, pp. 105-107, pp. 187-189, p. 232, p. 279, p. 289.

47. Considerăm că anii 1890 reprezintă în istoria mișcării naționale a românilor din Transilvania, ca oriunde în Imperiul Austro-Ungar, un punct de turnură, din două motive. În primul rînd, în această perioadă capătă consistență o nouă generație de lideri transilvăneni, care-și propun să depășească cadrul discuției despre românitate și națiune. În al doilea rînd, odată cu apariția *Memorandului* și al *Replicii*, discursul naționalist românesc se radicalizează, universalizîndu-se. Vezi și Keith Hitchins, *Rumania 1866-1947*, Oxford, Clarendon Press, 1994, pp. 208-230 sau ed. rom. *România 1866-1947*, trad. din engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, Humanitas, 1996, pp. 230-251 (Noi vom folosi în continuare ediția originală); *ibid.*, **Conștiință națională**, vol. II, pp.131-139; Liviu Maior, *Memorandul*, pp. 158-211.

48. Textul *Memorandului* în Eugen Brote, *Un memoriu politic*, pp. 240-269 și în Ștefan Pascu (ed.), *Românii din Transilvania*, pp. 239-276. Literatura secundară despre acest subiect este numeroasă. Interesante

sînt: Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente 1885-1897*, (cuvînt înainte de Ștefan Pascu), Cluj, Dacia, 1973; Liviu Maior, *Memorandul*, pp. 151-228.

49. Pentru generația paradigmatică austriacă de la 1900 se poate consulta orice din bibliografia fin-de-siçcle. Pentru generația maghiară de la 1900, partenerul politic și cultural al majorității intelectualilor români de la 1900, vezi John Lukács, *Budapest 1900*, pp. 137-181 și studiile strălucite ale regretatului profesor Péter Hanák, *Der Garten und die Werkstatt*, ibid., „Social Marginality and Cultural Creativity in Vienna and Budapest (1890-1914),” în Emil Brix; Allan Janik (eds.), *Kreatives Milieu*, pp. 128-161 și „The Garden and the Workshop (Reflections on the Fin-de-Siçcle Culture of Vienna and Budapest,” în Ránki György (ed.), *Hungary and European Civilization*, în *Indiana University Studies on Hungary*, vol. 3, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989, pp. 201-240.

50. Un alt personaj interesant al acestei perioade este Eugen Brote (1850-1912). Vezi Lucian Boia, *Eugen Brote (1850-1912)*, București, Litera, 1974.

51. Alexandru Vaida-Voevod (1872-1950) a fost în perioada de care ne ocupăm deputat în parlamentul de la Budapesta și foarte apropiat de Cercul de la Belvedere din jurul lui Francisc Ferdinand. Vezi pe larg Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. I, prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, Dacia, 1994.

52. Efectul acestei uniformizări a fost pentru Aurel C. Popovici distrugerea autonomiei provinciale a Transilvaniei, vezi *Naționalism sau democrație*, p. 9.

53. În „Legea fundamentală” a statului (*Staatsgrundgesetz*) din 21 decembrie 1867, la paragraful 19 se preciza că: „Toate popoarele (*Volksstämme*) statului sînt egale în drepturi și fiecare popor posedă un drept inalienabil menținerea și la apărarea naționalității și a limbii sale,” apud Jacques Le Rider, *Modernitatea vieneză*, p. 235.

54. Efortul lui István Széchenyi (1791-1860) de a face din *natio* nobiliară maghiară o națiune maghiară modernă este remarcabil. Pînă tîrziu în secolul al XVIII-lea în regatul Ungar, ca în orice stat medieval occidental, limba politicului era limba latină. Nobilimea maghiară vorbea pe lîngă aceasta germană sau franceză. Limba maghiară era vorbită doar de țărani și de servitori. Cînd Iosif al II-lea a impus în mai 1874 limba germană ca limba oficială a administrației imperiului, nobilimea maghiară a avut o puternică reacție, ce a constat în primul rînd în revigorarea limbii maghiare. Această renaștere l-a impresionat pe Herder, care în paranteză fie spus, prevăzuse în volumul 4 din *Idee zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1791), nici mai mult nici mai puțin, decît dispariția maghiarilor și a limbii lor, și care salută doar doi ani mai tîrziu în *Briefe zu Beförderung der Humanität* (1793) eforturile maghiarilor de a-și prezerva limba maternă. Momentul simbolic s-a întîmplat în octombrie 1825, cînd István Széchenyi s-a adresat nobilimii maghiare din Dietă în limba maghiară. O lună mai tîrziu marele reformator maghiar a început subscrierea publică pentru fondarea Academiei Maghiare de Științe, limba maghiară devenind astfel limba exprimării intelectuale.

55. Deák Ferenc (1803-1876) și József Eötvös (1813-1871), exponenți de frunte ai liberalismului maghiar. Despre contribuția lor ideologică vezi pe larg în Ștefania Mihăilescu, *Transilvania în lupta de idei*, vol 1, pp. 16- 64.

56. Expresia aparține lui Carl E. Schorske. El pune întreaga cultură vieneză a sfîrșitului de secol XIX sub semnul unei revolte a *copiilor împotriva părinților*.

57. István Tisza (1861-1918), fiul lui Kálmán Tisza, unul din cei mai străluciți oameni politici maghiari, a fost prim-ministru între 1903-1905 și 1913-1918, încercînd prin tratativele cu liderii Partidului Național Român, o formulă de modus vivendi cu naționalitățile ne-maghiare, în vederea prezervării Imperiului Austro-Ungar. Vezi despre aceste tratative la Ioan Mihu, *Spicuri din gândurile mele (politice, culturale, economice)*, Publicate cu un studiu biografic de Silviu Dragomir, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1938, pp. 3-372; Gyula Andrassy (1860-1924), conte, ministru de interne din 1892 și ministru de externe al Monarhiei în 1918; Albert Apponyi (1846-1933), ministru al cultelor și instrucțiunii publice în perioada 1906- 1910, devenit celebru și urît de românii transilvăneni pentru legile lui școlare.

58. Ideea națiunii politice unitare maghiare a apărut exprimată ca atare în dezbaterile în jurul legii naționalităților, cel care a definit-o ca atare fiind Ferenc Deák. Un scurt fragment din Articolul de Lege 44 din anul 1868, „Despre egala îndreptățire a naționalităților,” ne oferă o perspectivă a ceea ce politicienii maghiari înțelegeau prin „statul național unitar maghiar:” „După-ce toți cetățenii Ungariei formează, chiar în conformitate cu principiile fundamentale ale constituțiunii, din punctul de vedere politic, o națiune, națiunea ungară unitară și indivizibilă, al cărei membru egal îndreptățit e fiecare cetățean al patriei, aparțină el ori-cărei naționalități (...),” în Eugen Brote, *Un memoriu politic*, p. 114. Evident că românii nu au acceptat niciodată recunoașterea unui stat național unitar maghiar. Pentru Aurel C. Popovici acesta era o utopie regresivă, vezi **Stat și națiune**, pp. 58-59; ibid., *Naționalism sau democrație*, p. 13. În opinia lui Vaida-Voevod recunoașterea unui astfel de stat ar fi însemnat recunoașterea reușitei maghiarizării, vezi Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod*, p. 172.

59. Pentru caracterul general al procesului de *nation-making* în Europa secolului al XIX-lea indispensabile sînt: Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford, Basil Blackwell, 1983; E. J. Hobsbawm,

Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality, Cambridge, Cambridge University Press, Second Edition, 1992; Hagen Schulze (ed.), *Nation-Building in Central Europe*, Hamburg, New York, Berg, Leamington Spa, 1987; Theodor Schieder, *Nationalismus und Nationalstaat. Studien Zum Problem in Modern Europa* (Hgs. von Otto Dan und Hans Ulrich Wehler), 2 Auflage, Göttingen, Vandenhoeck and Ruprecht, 1992. În legătură cu particularitățile acestui proiect în Ungaria vezi: Ferencz Glatz (ed.), *Hungarians and their Neighbors*, în *East European Monographs*, No. CDXIX, New York, Columbia University Press, 1995; András Gerő, *Modern Hungarian Society in the Making (the Unfinished Experience)*, trans. by James Patterson and Enikő Koncz, Budapest, London, New York, Central European University Press, 1995; Emil Niederhauser, *The Rise of Nationality in Eastern Europe*, Budapest, Corvina Kiadó, 1982; *ibid.*, „The National Question in Hungary”, (translated from Hungarian by Mari Markus Gömöri), în Mikulás Teich, Roy Porter (eds.) *The National Question in Europe in Historical Context*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, pp. 248-269; Tofik M. Islamov, *From Natio Hungarica to Hungarian Nation*, în Richard L. Rudolph, David F. Good (ed.), *Nationalism and the Empire. The Habsburg Empire and the Soviet Union*, New York, St. Martin's Press (in association with the Center for Austrian Studies, University of Minnesota), 1992, pp. 159-183; A. J. P. Taylor, *The Habsburg Monarchy 1809-1918 (A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary)*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1976, pp. 185-195.

60. Textele legilor pot fi consultate în Eugen Brote, *Un memoriu politic*, „Legea Uniunii Transilvaniei cu Ungaria” (Articolul de lege 43 din anul 1868), pp. 110-113; „Legea de Naționalități” (Articolul de lege 44 din anul 1868), pp. 114-121; Keith Hitchins, *Rumania*, p. 203. O imagine sugestivă găsim și la A. J. P. Taylor, *The Habsburg Monarchy*, p. 137.

61. Despre maghiarizare, vezi Aurel C. Popovici, *Replica*, pp. 4-6, p. 114, pp. 46-58, p. 91, p. 101, pp. 120-133; *ibid.*, *Cestiunea*, pp. 11-31; *ibid.*, **Principiul de naționalitate**, p. 22; *ibid.*, **Stat și națiune**, pp. 73-90; *ibid.*, *Naționalism sau democrație*, p. 9, pp. 11-12; Eugen Brote, *Un memoriu politic*, p. 61, pp. 72-74, p. 103, pp. 105-107, p. 170; Emanuel Turczynski, „The National Movement in the Greek Orthodox Church in the Habsburg Monarchy,” în **Austrian History Yearbook**, vol. III, part. 3, 1968, p. 115. Maghiarizarea/germanizarea reprezintă unul din proiectele modernității (eșuate) din Imperiul Austro-Ungar. Redau în continuare o sinteză a etapelor acestui fenomen, după analiza foarte bună a lui William M. Johnston: „Magyarization was (...) trumpeted by the fiery journalist Lajos Kossuth, who deemed dissemination of Magyar the most effective weapon to foil tyranny from Vienna and rivalry from Slavs. Between 1832 and 1844, Magyar was established as the official language of Hungary; by 1836 it had become obligatory in courts of law; in 1840 government offices had to communicate with each other in Magyar; and in 1844 the language was required in the diet and within all offices. Starting in that year, laws were promulgated in Hungarian, and it became the language of instruction in all schools except in Croatia, Slavonia and among Germans in Transylvania. The language triumphed so completely that after the defeat of 1849 Hungarians used linguistic autonomy to frustrate their Austrian rulers (...) After 1867, Magyarization brought mixed blessings. In 1879 Croats and German were no longer exempted from learning Magyar. In 1891 attendance at the kindergarten became compulsory for all nationalities so as to help non-Magyars learn what was to them a foreign language. (...) Magyarization represented a great triumph for the national spirit. It intensified a national trait that Hungarians call *délibáb*, which means literally *fata morgana*.” (Maghiarizarea a fost trîmbițată de aprigul jurnalist Lajos Kossuth, care socotea că răspîndirea maghiarilor era cea mai eficientă armă împotriva tiraniei vieneze și a rivalității cu slavii. Între 1832 și 1844 limba maghiară a devenit limba oficială a Ungariei; pînă în 1836 folosirea ei devenise obligatorie în tribunale; în 1840 departamentele guvernamentale trebuiau să-și comunice în maghiară, iar în 1844 ea fusese impusă în dietă și în toate departamentele. Începînd cu acel an, legile au fost promulgate în limba maghiară care devenise totodată limba de predare în toate școlile, cu excepția celor din Croația, Slavonia și a școlilor sașilor transilvăneni. Limba a cunoscut un triumf total: după înfrîngerea din 1849, maghiarii s-au folosit de autonomia lor lingvistică pentru a naște un sentiment de frustrare în rîndul dominatorilor lor austrieci. După 1867, maghiarizarea a avut însă și altfel de consecințe. În 1879, croații și germanii nu mai erau exceptați de la învățarea limbii maghiare. În 1891 frecventarea învățămîntului preșcolar a devenit obligatorie pentru toate naționalitățile pentru a le ajuta să învețe o limbă care pentru ele era străină. (...) Maghiarizarea a reprezentat un mare triumf pentru spiritul național. Ea a intensificat o trăsătură națională pe care maghiarii o numesc *délibáb*, sau *fata morgana*.) în **The Austrian Mind**, pp. 345-347. Unii analiști apropie fenomenul maghiarizării de cel al asimilării (asupra căreia vom reveni la nota 70). Vezi de exemplu analiza unui exeget maghiar al fenomenului, Emil Niederhauser, „The National Question in Hungary,” p. 260.

62. Cazul *românizării*, mai familiar nouă, contribuie la înțelegerea acestui fenomen, vezi excelenta carte a lui Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation-Building, and Ethnic Struggle, 1918-1930*, Ithaca și New York, Cornell University Press, 1995.

63. Hugh Seton-Watson, *The „Sick Heart,”* p. 8; Robert A. Kann, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie (Geschichte und Ideegehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918)*, Erster Band, Das Reich und die Völker, Zweite, erweiterte Auflage, Graz, Köln, Verlag Hermann Böhlau Nachf., 1964, pp. 40-44.

64. Despre *asimilarea etnică din Ungaria*, la Aurel C. Popovici, **Principiul de naționalitate**, pp. 28-32; *ibid.*, **Stat și națiune**, pp. 58-70, pp. 66-70; *ibid.*, *Cestiunea*, p.15. „Asimilarea,” unul din proiectele recurente ale modernității, a devenit familiară în disputele teoretice prin recursul la cazul evreilor. În spațiul german evreul simboliza, începînd cu 1880, o identitate problematică. Evreii asimilați erau considerați *Staatsvolk* prin excelență. Pe de altă parte, nu putem nega existența unei asimilări naturale, benevole, datorată modernizării și industrializării. După Péter Hanák, între 1890 și 1914, cînd modernizarea a cuprins întreaga Ungarie (cu excepția Croației), mai mult de un milion de oameni din cadrul naționalităților ne-maghiare s-au asimilat. Din acesta 400.000 au fost germani, 300.000 slovaci, 200.000 evrei, 100.000 slavi sudici, iar 50.000 erau români și ruteni. Cf. P. Hanák, „Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX-ik században” (Dezvoltarea burgheziei și asimilarea în Ungaria în secolul al XIX-lea), în *Történelmi Szemle*, 1974, nr. 1-2. Pentru asimilarea evreilor, un experiment reușit totuși în spațiul maghiar, se pot consulta printre altele: Steven Beller, *Vienna and the Jews: 1867-1938. A Cultural History*, Cambridge, etc., Cambridge University Press, 1990; Ivar Oxaal, Michael Pollak, Gerhard Botz (ed.), *Jews, Antisemitism and Culture in Vienna*, London and New York, Routledge and Kegan Paul, 1987; Marsha L. Rozenblit, *The Jews of Vienna: 1867-1914. Assimilation and Identity*, New York, Albany, State University of New York Press, 1983.

65. În perioada Dualismului guvernele maghiare au fost prezidate de următorii prim-miniștrii: Andrássy (1867-1871); Lónyay (1871-1872); Szlávy (1872-1874); Bittó (1874-1875); Wenckheim (1875); Tisza Kálmán (1875-1890); Szapáry (1890-1892); Wekerle (1892-1895); Bánffy (1895-1899); Széll (1899-1903); Khuen-Hédervary (1903); Tisza István (1903-1905); Feyérváry (1910-1912); Lukács (1912-1913); Esterházy (1917); Wekerle (1917-1918); apud Lucian Boia, „Românii din Transilvania,” p. 1987.

66. Aurel C. Popovici, **Stat și națiune**, p. 64.

67. În privința solidarității medievale de tipul *natio*, prin excelență nobiliară sînt întru totul de acord cu Sorin Mitu cînd afirmă că: „*O mare eroare pe care o comite istoriografia noastră atunci când vorbește despre națiunea medievală constă în slaba disociere între aceste două paliere distincte.* (adică între *natio* și comunitatea rurală tradițională, n. M.T.) *Descoperind cu mare satisfacție conceptul de 'națiune medievală', apt să prelungească în rebours obsesiile naționalismului modern, istoricii români manifestă tendința de a îngrădi sub această umbrelă încăpătoare orice element de specificație etnico-națională, fie că aparține nivelului culturii savante, politiciii de stat sau sentimentelor populare 'instinctive'. Or naționalismul medieval, a cărui expresie se regăsește în nomenclaturile universităților medievale sau în tendințele politice, culturale și religioase de fragmentare 'națională' a universalismului Republicii creștine, este cu totul altceva decît identitatea culturală a comunității sătești tradiționale.*” Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, Humanitas, 1997, p. 359.

68. Aurel C. Popovici, *Cestiunea*, p. 11.

69. O analiză pertinentă a problemei naționale în peisajul austriac al Imperiului, la Gerald Stourzh, „The Multinational Empire Revisited: Reflections on Late Imperial Austria,” în **Austrian History Yearbook**, vol. XXIII, 1992, p. 18.

70. Iată ce spune Adrian von Verburg (1813-1858), la mijlocul secolului al XIX-lea: „*Austria este un nume pur imaginar care nu înseamnă nici un popor distinct, nici o țară sau o națiune. Este un nume convențional pentru un complex de naționalități diferite. Există italieni, germani, slavi, maghiari care împreună constituie Imperiul Austriac. Dar nu există nici o Austrie, nici un austriac, nici o naționalitate austriacă și, exceptând o palmă de pământ din jurul Vienei, nici nu a existat vreodată.*” apud R. A. Kann, *The Multinational Empire*, vol.1, p. 3.

71. Ne gîndim la celebra *Sprachverordnung* din 5 și 22 aprilie 1897, emisă de primul ministru Badeni, prin care fiecare funcționar din Boemia trebuia să cunoască atît limba germană cît și cea cehă.

72. Vezi mai ales recenta analiză a doamnei Ștefania Mihăilescu, *Transilvania în lupta de idei*, vol 1, pp. 127-154.

73. *Memoriul studenților universitari români, privitor la situațiunea românilor din Transilvania și Ungaria*, București, Carol Göbl, 1891.

74. *A magyar románok és a magyar nemzet* (Românii maghiari și națiunea maghiară), Budapesta, 1891; Ștefania Mihăilescu, **Transilvania în lupta de idei**, pp. 133-136, mai ales nota de la p. 226.

75. Despre acest personaj *asimilat*, la Aurel C. Popovici, *Replica*, p. 125; Keith Hitchins, *Rumania*, p. 207.

76. Vezi supra nota 9; Keith Hitchins, *Rumania*, pp. 207-212; Emanuel Turczynski, „The National Movement,” p. 123.

77. Încă din 1891 găsim formulate de Aurel C. Popovici, pe un caiet de note, două teme pe care își propunea să le aprofundeze. Acestea erau: importanța Austriei federale pentru existența poporului român și federalismul din perspectiva principiilor liberale. Vezi Aurel C. Popovici, *Cestiunea*, p. 1, p. 3-4, p. 144.

78. Aurel C. Popovici vorbește de „nevoia de imperiu,” în **Stat și națiune**, p. 9.

79. Periodicizarea pe care o oferă Miroslav Hroch, definește succesiv aspectele unei mișcări naționale care trece de la starea incipientă a descoperirii rolului legitimator al culturii, prin trezirea conștiinței naționale, la

o mișcare națională de masă. Pentru teoria, marxistă e drept, a celor trei stadii a lui Hroch vezi excelența lui carte *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, trans. by Ben Fowles, Cambridge, London, etc., Cambridge University Press, 1985 sau studiile „National Self-Determination from a Historical Perspective,” din Sukumar Periwal (ed.), *Notions of Nationalism*, Budapest, London, New York, Central European University, 1995, pp. 65-82 și „Language and National Identity,” din Richard L. Rudolph, David F. Good (ed.), *Nationalism and the Empire*, pp. 65-76.

80. Vezi nota 48.

81. Aurel C. Popovici, **Stat și națiune**, p. 326.

82. Vezi nota 47.

83. Aurel C. Popovici, **Stat și națiune**, p. 99.

84. Peter F. Sugar, „The Nature of...,” p. 30.

85. Bibliografia referitoare la moștenitorul tronului Francisc Ferdinand și la încercările de reformare pe care le-a manifestat, cuprinde câteva tomuri. Clasice sînt cărțile lui Leopold von Chlumecky, *Erzherzog Franz Ferdinand's Wirken und Wollen*, Berlin, 1929 (Autorul a fost printre altele și editor la periodicalul *Österreichische Rundschau*, unde au publicat mult atît Aurel C. Popovici cît și Alexandru Vaida-Voevod) și Theodor von Sosnosky, *Der Herzherzog Thronfolger Franz Ferdinand*, Munich, Berlin, 1932. Se poate consulta, pentru o imagine generală, următoarele: A. J. P. Taylor, *The Habsburg Monarchy 1809-1918 (A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary)*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1976, pp. 196-187, p. 225, p. 241, p. 243, p. 255, p. 230; H. C. Meyer, *Mitteleuropa*, pp. 179-180; Robert A. Kann, *The Multinational Empire*, vol. II., pp. 187-207; Jacques Droz, *L'Europe Centrale*, pp. 176-181; Otto de Habsburg (etc.), *Aurel C. Popovici*, pp. 13-26. Pentru relațiile românilor transilvăneni cu prințul moștenitor vezi excelența lucrare a lui Keith Hitchins (ed.), *The Nationality Problem in Austria-Ungaria. (The Reports of Alexander Vaida to Archduke Franz Ferdinand's Chancellery)*, în *Studies in East European History*, XVIII, Leiden, E. J. Brill, 1974; p. X; Georg Franz, *Alexander Vaida-Voevod und die Reformpläne Erzherzog Franz Ferdinands*, în *Südost-Forschungen*, Band XII, 1953, München, R. Oldenbourg, pp. 178-191. Iată ce-i spune Aurel C. Popovici lui Alexandru Vaida-Voevod: „Cine și cum să facă acțiunea de salvare (a monarhiei, n. M. T.)? Toată nădejdea mea e, conform informațiilor pe care le am, că Francisc Ferdinand, nu numai că este singurul om care-și dă seama de situația monarhiei, ci că își înțelege datoria și misiunea de a încerca salvarea ei.” apud Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod*, p. 96 și Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. I, op. cit., p. 125, passim; O sugestivă imagine despre idealismul și paradigma simbolică în care funcționau chiar și cei mai realiști lideri politici români, ne oferă Alexandru Vaida-Voevod cînd îl vede pentru prima dată pe Franz Ferdinand: „Așa a trebuit să fi fost Iosif al II-lea”, și mai ales articolul lui din *Lupta*, I, Nr. 54, 1907: „Franz Ferdinand! Un nume, un simbol. Simbolul viitorului, simbolul speranței, pentru toate națiunile monarhiei habsburgice. Îndeosebi noi românii, care nici prezentul nu ne oferă recompensă pentru tristul trecut, noi suntem avizați să sperăm totul de la viitor și astfel cu încordată atențiune ne îndreptăm vederea asupra bunului nostru monarh bătrîn, cât și asupra viitorului nostru monarh.” Vezi și Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod*, p. 55, și pp. 110-117, p. 121, p. 137, pp. 194-199. În palatul de la Belvedere moștenitorul tronului a întreținut o cancelarie militară, în care, alături de consilierii lui, găseai și reprezentanți ai naționalităților din Ungaria: maghiarul József Kristóffy; Edmund Steinacker, liderul germanilor din Ungaria; Alexander Brosch von Aarenau; Baronul Paul Rauch, ban de Croația; Milan Hodza, liderul Partidului Național Slovac, Alexandru Vaida-Voevod și Aurel C. Popovici, pentru a-i aminti pe cei mai reprezentativi. Vezi Georg Franz, *Erzherzog Franz Ferdinand*, pp. 69-70 și Ștefania Mihăilescu, *Transilvania în lupta de idei*, vol. 2, pp. 66-83.

86. Aurel C. Popovici, *Replica*, p. 20.

87. Robert A. Kann, *The Multinational Empire*, vol. II, p. 180.

88. Ibid., pp. 200-201. „Europa - spune Popovici - fără monarhia aceasta (Austro-Ungară, n. M. T.) va fi tărâmul de lupte pentru predominare între germani și slavi. Și noi românii ne găsim între ei, ca două pietre de moară.” apud Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod*, p. 96.

89. Ștefania Mihăilescu, „Aurel C. Popovici și federalizarea monarhiei habsburgice,” în *Sud-Estul și Contextul European: Mentalitate și Politică*, Buletin al Institutului de Studii Sud-Est Europene, III, Coordonator: Al. Duțu, 1995, pp. 113-122 precum și *Transilvania în lupta de idei*, vol 2, op. cit., pp. 51-66.

90. Aurel C. Popovici, **Stat și națiune**, p. 197, p. 214, p. 237, p. 311.

91. Iată ce scrie Otto Bauer despre autonomia națională: „She will counterpose to the idea of an Hungarian nation-state (Nationalstaat) the idea of the United States of Great Austria, the idea of a federative state (Bundesstaat), in which each nation will administer independently its own national affairs, and all the nations will unite in one state for the preservation of their common interests. Inevitably and unavoidably, the idea of a federative state of nationalities (Nationalitätenbundenstaat) will become an instrument of the Crown whose realm is being destroyed by the decay of Dualism.” (Ea va opune ideii de stat național maghiar (Nationalstaat) pe cea a Statelor Unite ale Austriei Mari, de stat federativ (Bundesstaat), în care fiecare națiune să își administreze independent propriile chestiuni naționale, iar toate națiunile se vor uni într-un stat pentru a-

și putea apăra interesele comune. Inevitabil, ideea unui stat federativ al națiunilor (*Nationalitätenbundenstaat*) va deveni un instrument în mâinile Coroanei al cărei tărîm este distrus de decăderea Dualismului). în *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* (1907) apud Benedict Anderson, *Imagined Communities*, p. 108.

92. Aurel C. Popovici respingea ideea federalismului istorico-tradițional (propus de austro-marxiști) sub forma de *Nationalitätenbundenstaat* pentru că, argumenta el, vechile entități istorico-politice nu mai pot legitima dorințele etnice, sociale și economice ale naționalităților. Cf. Robert A. Kann, *The Multinational Empire*, vol. II, p. 198. Similarități există cu siguranță. De exemplu, Aurel C. Popovici a fost influențat de programul social-democraților, întruniți la congresul de la Brünn (1899). Redau pentru exemplificare principalele puncte ale acestui program în prezentarea făcută de Robert A. Kann: „1) *Austria should be transformed into a democratic federation of nationalities (Nationalitätenbundenstaat)*; 2) *In place of the historic crownlands, nationally (that is ethnically, n. R. A. K.) determined autonomous bodies should be created. Their legislative and administrative agencies were to be elected by national chambers on the basis of general equal and direct franchise*; 3) *All the autonomous territories of one nationality should combine to form a nationally homogenous association, which should have complete self-administration in national affairs*; 4) *The rights of national minorities should be preserved by a separate law to be passed by central parliament*. 5) *National privileges of any kind were not to be recognized. Consequently, the demand for a state language was rejected. Central imperial parliament was to decide to what extent a language of mediation was necessary.*” (1) *Austria trebuia transformată într-o federație democratică a naționalităților (Nationalitätenbundenstaat)*; 2) *În locul ținuturilor regale istorice trebuiau create entități autonome descrise național (adică etnic, n.a.). Reprezentanții lor legislativi și administrativi urmau să fie aleși pe baza votului egal general și direct*; 3) *Toate teritoriile autonome ale unei naționalități trebuiau să se combine pentru a forma o asociație omogenă național care să dețină o autoconducere totală în chestiunile naționale*; 4) *Drepturile minorităților naționale trebuiau garantate printr-o lege specială votată de parlamentul central*. 5) *Privilegiile naționale de orice fel nu urmau să fie recunoscute. În consecință, revendicarea unei limbi de stat a fost respinsă. Parlamentul imperial central urma să decidă în ce măsură era nevoie de o limbă de mediere.*) în *The Multinational Empire*, vol 2, p. 155. Pentru o perspectivă socio-istorică asupra federalismului austro-marxist, vezi Rudolf Schlesinger, *Federalism in Central and Eastern Europe*, London, Kegan Paul and Trench Trubner, 1945, mai ales cap. „The Austro-Marxist Conception of National Autonomy,” pp. 212-224.

93. Aurel C. Popovici, **Stat și națiune**, p. 6, p. 232.

94. Cele 15 state naționale erau: „1. *Austria - germană, adică Austria interioară germană împreună cu întregul ținut german de la granița maghiară apuseană, împreună cu ținutul german din Sud-Estul Bohemiei și al Moraviei de Sud*. 2. *Boemia germană - partea de Nord-Vest a Boemiei împreună cu ținutul Tratenau*. 3. *Moravia germană (Silezia) care ar cuprinde aproximativ întreaga Silezie germană cu ținuturile germane din Moravia și Boemia, adică împreună cu regiunea Schönhengst*. În acest ținut ar rămâne câteva insule cehe, între care una, ceva mai mare de la Zotkittl până la Aussee. 4. *Boemia - întregul ținut ceh al Bohemiei, Moraviei și Sileziei*. 5. *Galiția apuseană - ținutul complet locuit de polonezi*. 6. *Galiția răsăriteană - partea ruteană a țării împreună cu comitatele rutene din Ungaria și Bucovina*. 7. *Transilvania cu toate regiunile locuite de români din Ungaria și România*. 8. *Croația - împreună cu Dalmația, Istria croată, Fiume și insula Mur*. 9. *Ucraina - care ar îngloba toate așezările slovace*. 10. *Slovacia*. 11. *Woiwodina - ținutul sîrbesc al Ungariei de Sud*. 12. *Ungaria - ținutul maghiar*. 13. *Țara Secuilor - părțile maghiare ale următoarelor trei comitate ardelene: Trei-Scaune, Ciuc, Odorheiul Secuiesc, împreună cu părțile maghiare învecinate din Mureș-Turda*. 14. *Tirol*. 15. *Triest - împreună cu Görz-ul italian și Istria italiană.*” *ibid.*, p. 235.

95. *Ibid.*, „Principiile de bază ale unei constituții federative,” pp. 242-250.

96. Aurel C. Popovici, **Stat și națiune**, pp. 244-246.

97. *Ibid.*, p. 248.

98. *Ibid.*, p. 249. Propunerea lui Aurel C. Popovici de a face din limba germană idiomul de sociabilitate oficial al statului federativ nu este numai o replică violentă la supremația limbii maghiare în Transilvania, cât o supapă identitară a elitelor românești, bune cunoscătoare ale limbii germane.

99. *Ibid.*, p. 251

100. Stephen Fisher-Galati este de aceeași părere. Vezi studiul lui, „The Rumanians...,” p. 431. Aurel C. Popovici a rămas tributari unui alt tip de naționalism, *integrist* l-aș numi, apropiat de linia naționaliștilor italieni, P. S. Mancini și Marco Minghetti, diferit de cel de la sfârșitul Imperiului austro-ungar, *secesionist*. După cum spune și E. J. Hobsbawm, „*The nationalism of 1880-1914 differed in three major respects from the Mazzinian phase of nationalism. First, it abandoned the ‘threshold principle’ which, (...), was central to nationalism in the Liberal era. Henceforth any body of people considering themselves a ‘nation’ claimed the right to self-determination which, in the last analysis, meant the right to a separate sovereign independent state for their territory. Second, and in consequence of this multiplication of potential ‘unhistorical’ nations, ethnicity and language became central, increasingly the decisive or even the only criteria of potential nationhood. Yet there was a third change which affected not so much the non-state national movements, which now became increasingly numerous and ambitious, but national sentiments within the established nation-states: a sharp shift*

to the political right on nation and flag, for which the term 'nationalism' was actually invented in the last decade(s) of the nineteenth century." (*Naționalismul anilor 1880-1914 diferea sub trei aspecte majore de faza mazziniană a naționalismului. În primul rînd, a fost abandonat „principiul pragului” care fusese de maximă importanță pentru naționalismul erei liberale. Astfel, orice grup de oameni care se socoteau o „națiune” revendicau dreptul la autodeterminare care, în ultimă analiză, însemna dreptul la un stat suveran separat pe teritoriul propriu. În al doilea rînd, și ca o consecință a acestei multiplicări a potențialelor națiuni „neistorice”, au devenit cruciale etnicitatea și limba în calitate de criterii decisive, dacă nu unice, în constituirea națiunii. Totuși, mai era și o a treia schimbare care nu afecta într-atît mișcările naționale care nu implicau noțiunea de stat, și care au devenit acum extrem de numeroase și de ambițioase, cît sentimentele naționale din interiorul statelor naționale: o deplasare acută spre dreptul politic la națiune și steag proprii, pentru care termenul de „naționalism” a și fost inventat de fapt în ultimele decenii ale secolului trecut).* În *Nations and Nationalism since 1780*, p. 102.

101. Vezi reacțiile contelui Bethlen István la adresa planului federalist al lui Aurel C. Popovici în *Lupta*, 1, Nr. 17, Budapesta, 20 Ianuarie (2 Februarie) 1907, p. 7, sau în Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod*, p. 53.

102. Vezi reacțiile lui Octavian Goga, de exemplu. Iată ce spune el: „(...) voi face o cronică rimată, în care voi arăta cum ar fi dorit Popovici ca Laie Chioru, mergând la Dumnezeu, în loc să-i cânte din vioară să-i aducă un volum de *Grossösterreich*.” în *Octavian Goga în corespondență*, vol 2, ediție îngrijită de Mihai Bordeanu și Ștefan Lemny, București, Ed. Minerva, 1983, p. 77; vezi și Miron Constantinescu, „Partisans et adversaires roumains de la „Grossösterreich” en Transylvanie (1905-1917),” în *Nouvelles Études d'Histoire*, vol. III, Bucharest, 1965, pp. 345-362.

103. Cf. Georg Franz, *Erzherzog Franz Ferdinands*, pp. 150-155, p. 162.

104. Soluționarea problemei naționale din Ungaria imperială, printr-o încadrare a naționalităților nemaghiare într-o formulă satisfăcătoare, a fost pînă în ultimele clipe ale Monarhiei o dorință comună atît pentru români cît și pentru maghiari, Aurel C. Popovici, *Replica*, pp. 149-150; *ibid.*, *Cestiunea*, pp. 31-35. Odată cu radicalizarea discursului naționalist român și maghiar oferta de separatism a crescut. Știm astăzi că nu poliethnismul din Imperiu a fost cel care a dus la separatism național, cît efectele primului război mondial și, mai ales, planul Wilson de a împărți Europa în state după principii etno-lingvistice. Pentru ideea de rapprochement româno-maghiar, vezi Keith Hitchins, *Rumania*, pp. 205-207; Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod*, p. 125; p. 155; p. 173; Eugen Brote, *Un memoriu politic*, p.133, p. 147, Ioan Mihu, *Spicuri din gândurile mele*, pp. 3-94.

105. Keith Hitchins, *Rumania*, pp. 223-230; *ibid.*, „The Nationality Problem in Hungary: István Tisza and the Rumanian National Party, 1910-1914,” în *Journal of Modern History*, vol. 53, No. 4, December 1981, p. 650.

106. Cf. Jacques Le Rider, *Modernitatea vieneză*, p. 23. Aurel C. Popovici depășește retorica afirmativă a conaționalilor săi, nemulțumindu-se doar cu emanciparea națională.

*

Marius TURDA (n. 1973) este licențiat în istorie modernă al Universității București. În prezent își continuă studiile aprofundate la Universitatea Central Europeană din Budapesta. A publicat recenzii și articole în revistele *Erasmus*, *Cartea* și *Polis*. Studiul său intitulat „Aurel C. Popovici and the Symbolic Geography of the Romanians in the Late Habsburg Empire (1890-1906)” se află în curs de apariție în *Revue Roumaine d'Histoire*.